

Kıbrıs Türk Ekonomisi:

FIRSATLARIN PAYLAŞILAN REFAHA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Makroekonomik İzleme Raporu

*Özel Sayı: Paylaşılan Refah için Kanıta Dayalı
Politika Oluşturma*

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Mayıs 2024

Kıbrıs Türk Ekonomisi:

FIRSATLARIN PAYLAŞILAN REFAHA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

2024 Makroekonomik İzleme Raporu

*Özel Sayı: Paylaşılan Refah için Kanıta Dayalı
Politika Oluşturma*

Mayıs 2024

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir

Dünya Bankası Dokümanıdır

Bu rapor, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs Türk toplumuna yönelik Yardım Programı yoluyla finanse edilen Kıbrıs'ta Ekonomik Yakınlaşmayı ve Entegrasyonu Destekleme Programı kapsamında hazırlanmıştır. Bu çalışmada ifade edilen görüşler Avrupa Komisyonu'nun veya Dünya Bankası İcra Direktörleri Kurulu'nun resmi görüşlerini yansıtmaz ve herhangi bir şekilde sınır veya toprakların tanınması sonucunu doğurmaz. .

© 2024 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
1818 H Street NW
Washington DC 20433
+1 202-473-1000
www.worldbank.org

Sorumluluk Reddi

Bu çalışmada ifade edilen görüşler yazarların görüşleridir ve Avrupa Komisyonu'nun veya Dünya Bankası Grubu'nun, İcra Direktörleri Kurulu'nun veya temsil ettikleri hükümetlerin resmi görüşlerini yansıtmaz, ayrıca herhangi bir şekilde sınır veya toprakların tanınması sonucunu doğurmaz. 'Kıbrıs Türk toplumu' ifadesi, sadece bu çalışmanın amaçları bakımından, Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin efektif kontrol uygulamadığı toprakları ifade eder. Raporda Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin efektif kontrolü altında olmayan alanlardaki herhangi bir 'bakanlığa', 'daireye', 'servise', 'organa', 'kuruluşa', 'kuruma' ve 'makama' veya bunların kısaltmalarına atıfta bulunuluyorsa, bu Kıbrıs Türk toplumundaki idari yapıların açık ve tam olarak anlaşılmasını amaçlamaktadır ve bu alanlarda Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti dışında herhangi bir kamu otoritesinin tanınması anlamına gelmez. Benzer şekilde, Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin efektif kontrol uyguladığı alanlar ile efektif kontrol uygulamadığı alanlar arasındaki karşılaştırmalar sadece olgusaldır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	v
Kısaltmalar	vii
Yönetici Özeti	ix
Bölüm 1: Son Ekonomik Gelişmeler ve Kısa Vadeli Görünüm	1
1.1 2023 yılında büyüme beklenenden daha güçlü gerçekleşti	1
1.2 2023 yılında yüzde 44'ü kadınlar olmak üzere 9600'den fazla istihdam yaratıldı	5
1.3 Fiyat baskıları ve hanehalklarının yeni şoklara karşı kırılganlığı halen yüksek seviyededir	9
1.4 Cari giderlerden kaynaklı baskıların devam ettiği bir bağlamda mali konsolidasyon devam etmiştir	11
1.5 KT bankacılık sektörü dayanıklılığını göstermiştir ancak riskler halen yüksek seviyededir	14
1.6 Görünüm fiyat baskılarının normalleşmesine ve reformların hızına bağlıdır	15
1.7 Fırsatları paylaşılan refaha dönüştürmek için reformlara ihtiyaç vardır	16
Bölüm 2: Özel Sayı: Paylaşılan Refah için Kanıta Dayalı Politika Oluşturma	20
2.1 Girdi-Çıktı Tabloları: Özel Sektör için Kırılganlıklar ve Fırsatlar	20
2.2 Hanehalkı Bütçe Anketi: Hanehalkları için Gelir ve Refah Kaynakları	25
2.3 Kanıta Dayalı Politika Oluşturma Nasıl Güçlendirilebilir?	30

TEŞEKKÜR

Bu rapor Natasha Rovo (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası) tarafından, Metin Nebiler (Ekonomist, Dünya Bankası), Matija Laco (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası), Mertkan Hamit (Danışman, Dünya Bankası) ve İzge Arısal'ın (Yerel Teknik Koordinatör, Dünya Bankası) katkılarıyla hazırlanmıştır. Özel Sayıdaki GÇT Analizi Thi Thanh Thanh Bui (Ekonomist, Dünya Bankası), Eric Roland Metreu (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası), Jose Pablo Valdes Martinez (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası) tarafından hazırlanmıştır. Özel Sayıda yer alan HBA Analizi Metin Nebiler (Ekonomist, Dünya Bankası) ve Mertkan Hamit (Danışman, Dünya Bankası) tarafından hazırlanmıştır.

Ekip, bu raporun hazırlanması sürecinde sağladıkları rehberlik için Jasmin Chakeri (Uygulama Yöneticisi, Dünya Bankası), Ambar Narayan (Uygulama Yöneticisi, Dünya Bankası) ve Goran Tinjic'e (Güney Avrupa Program Müdürü, Dünya Bankası) müteşekkirdir. Ekip ayrıca bağımsız değerlendirici olarak katkı veren Zurab Sajaia (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası) ve Claire Honore Hollweg'e (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası) ve faydalı yorumları için Fiseha Haile'ye (Kıdemli Ekonomist, Dünya Bankası) de teşekkür eder.

Ekip ayrıca, gerekli veri ve bilgilerin toplanmasında ekibe destek sağlayan Suay Anıl ve İlke Erdal'a ve editoryal destek için Peter Kjaer Milne'e müteşekkirdir.

Ekip, sağladığı faydalı yorumlar ve geri bildirimler için Oya Koçak Barçın'a (Program Yöneticisi, Avrupa Komisyonu) ve bu raporun hazırlanmasına verdikleri destek için Avrupa Birliği Koordinasyon Merkezi'nden Betül Atasayan Gülseven ve Tuğyan Atfsoy'a teşekkür eder.

Ekip ayrıca, bu raporun hazırlanmasında sağladıkları güçlü işbirliği için Kıbrıs Türk toplumundaki yerel idareye ve aralarında Kıbrıs Türk Ticaret Odası, Kıbrıs Türk Sanayi Odası, Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkarlar Odası ve Kıbrıs Türk Bankalar Birliği'nin de bulunduğu örgütlerine de müteşekkirdir.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
COICOP	Amaca Göre Bireysel Tüketimin Sınıflaması
COVID-19	Koronavirüs Hastalığı 2019
EUR	Avro
EFT-POS	Satış Noktasında Elektronik Fon Transferi
EMDE	Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler
FX	Döviz
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HBA	Hanehalkı Bütçe Anketi
IMF	Uluslararası Para Fonu
GÇT	Girdi-Çıktı Tabloları
KC	Kıbrıs Cumhuriyeti
KC HKB	Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin Kontrolündeki Bölgeler
KDV	Katma Değer Vergisi
KR	Kıbrıs Rum
KT	Kıbrıs Türk
KTt	Kıbrıs Türk toplumu
MTBF	Orta Vadeli Bütçe Çerçevesi
OAG	Ortalama Aktif Getirisi
OÖG	Ortalama Özsermaye Getirisi
ÖD	Ödemeler Dengesi
SGP	Sosyal Güvenlik Primi
SKH	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi
SYR	Sermaye Yeterliliği Rasyosu
SY	Sosyal Yardım
TGA	Tahsilli Gecikmiş Alacak
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
YE	Yenilenebilir Enerji
YH	Yeşil Hat
YHT	Yeşil Hat Ticareti
WDI	Dünya Kalkınma Göstergeleri

YÖNETİCİ ÖZETİ

Kıbrıs Türk (KT) ekonomisi 2023 yılında beklenenden daha güçlü bir şekilde toparlandı ve GSYH'nın pandemi öncesi seviyelere yeniden ulaştığı tahmin edilmektedir. 2020 yılındaki derin resesyonun —Avrupa'daki ve KT ekonomisinin tarihindeki en derin resesyonlardan birisi— ve 2021 yılındaki hafif toparlanmanın ardından, KT ekonomisi 2022 yılında daha güçlü bir şekilde toparlandı ve GSYH artış oranı yüzde 13,3'e ulaştı; 2023 yılında ise yüzde 5'in üzerinde bir oranla büyüdüğü tahmin edilmektedir. Reel GSYH'nın sonunda pandemi öncesi seviyelere ulaştığı, hatta hafif bir şekilde geçtiği tahmin edilmektedir. 2023 yılında Yeşil Hat (YH) geçişlerinin yanı sıra YH ticareti de yeni rekor seviyelere ulaştı.¹ YH ticaretindeki artış hem yapısal ilerlemeleri hem de kısa vadeli fırsatları yansıtmaktadır, ancak bu önemli ilerlemeye rağmen hacim ve bileşim bakımından halen potansiyelinin oldukça altındadır; ilk beş ürün toplam YH ticaretinin yüzde 88'ini oluşturmaktadır. 2023 yılında, Türk Lirasındaki (TL) değer kaybının, girdi fiyatlarındaki düşüşün ve olumlu hava koşullarının etkisi ile tarım sektörünün büyümeye pozitif katkıda bulunduğu tahmin edilmektedir. Sağlam 'ithalat' satın alma gücünü azaltan yüksek enflasyona rağmen dirençli iç talebi yansıtmaktadır.

İşgücü piyasası göstergeleri pandemi öncesi seviyeleri geçerken, yüzde 44'ü kadınlar için olmak üzere 9.600'ün üzerinde yeni istihdam yaratıldı. 2023 yılında, özel sektörde 9.200'den fazla istihdam yaratılırken, 'kamu sektöründe' yaklaşık 400 kişilik istihdam yaratıldı; pandemi sırasında zirveye ulaşan 'kamu sektörü' istihdamı sayısı yaklaşık 36.000'de kaldı. Öte yandan, işgücü 2023 yılında 156.000 kişi ile en yüksek seviyesine ulaştı. 2023 yılında yeni yaratılan istihdama en fazla katkıda bulunan sektörler hizmet ve inşaat sektörleri oldu. Kadın istihdamı 2023 yılında önemli ölçüde artış kaydederek tarihi olarak en yüksek seviyeye ulaştı.

tı. Yeni yaratılan istihdamın yüzde 44'ü veya 4.177 kişisi kadınlardan oluşmuş ve bunların çoğu hizmetler sektöründe yaratılmıştır. 2021 yılından bu yana kadın istihdamında yaşanan önemli toparlanma, pandeminin kadın istihdamı üzerindeki orantısız olumsuz etkilerinin bir sonucuydu. Kıbrıs Türk toplumunda (KTt) kadınların işgücüne katılım oranı halen en düşük oranlardan birisi olmakla birlikte, 2023 yılında daha fazla kadının işgücüne katıldığını gözlemlemek cesaret vericidir.

KT ekonomisinde kullanılan para birimi olan TL'nin değer kaybının sürmesi ve yüksek enflasyon sebebiyle yaşam maliyeti krizi devam etti. 2023 yılının ikinci yarısında Türk Lirası daha da değer kaybetti. Mart 2024 itibariyle, kurdaki sert değer kaybının geçiş etkisi, yükselen işgücü maliyetleri ve hükümetin vergi artışlarının bir yansıması olarak, Türkiye'de enflasyon neredeyse Kasım 2022'den bu yana kaydedilen en yüksek seviye olan yüzde 70'e ulaştı. Türkiye'de göreve gelen yeni ekonomi ekibi geçmişteki makroekonomik dengesizlikleri düzeltmek amacıyla iddialı bir önlemler paketi uygulamaktadır. Bu bağlamda, KT ekonomisinde enflasyon pandemi sonrası dönemde yüksek seviyelerde seyretti. Ekim 2022'de yüzde 120,7 ile en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra, Mayıs 2023 itibariyle yüzde 32,6'ya düştü, ancak daha sonra yeniden yükselerek Mart 2024 itibariyle yüzde 94,5 olarak gerçekleşti. Gıda enflasyonu yüzde 79 ile Avrupa ekonomileri arasındaki en yüksek orana ulaşmıştır; bu oran Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti Kontrolündeki Bölgedeki (KC HKB) yüzde 2 ve Avro bölgesindeki ortalama yüzde 3'lük gıda enflasyonu oranları ile karşılaştırıldığında oldukça yüksektir ve KT'deki yoksul ve kırılgan durumdaki hanhalkları için risklerin devam etmesine yol açmaktadır.

1 Yeşil Hat Tüzüğü Nisan 2004'te kabul edilmiştir. Yeşil Hat üzerinden, Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin efektif kontrolünün dışında bulunan ve AB müktesebatinin askıya alındığı Kıbrıs Türk toplumundan hükümetin efektif kontrolü altında bulunan ve müktesebatin geçerli olduğu alanlara geçen mallar, hizmetler ve insanlar için geçerli özel kuralları ortaya koymaktadır.

2021 yılında başlayan mali konsolidasyon o zamandan bu yana devam etti ve bu sayede mali açık kriz öncesi seviyelere döndü. Harcamalar 2023 yılında 40 milyar TL (nominal olarak 1,5 milyar Avro eşdeğeri) ile 2022 yılının iki katı seviyesine ulaşırken, GSYH'ya oranı bakımından yaklaşık yüzde 29 ile 2022 yılı ile aynı seviyelerde kalmıştır. 2020 yılının GSYH'nın yaklaşık yüzde 40'ı ile en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra, pandemi sonrası harcama oranı (GSYH'nın yüzdesi olarak) 2010-2019 dönemindeki yüzde 39'luk pandemi öncesi ortalamasının oldukça altına inecek şekilde düşmektedir. 2023 yılında toplam harcamanın yüzde 40'tan fazlası transferlere giderken, bunu yüzde 40'ın biraz üzerindeki payı ile maaş ve ücretler takip etmektedir. 2022 yılında yüzde 9 olan sermaye giderlerinin toplam giderler içerisindeki payı 2023 yılında daha da düşerek yaklaşık yüzde 7'ye inmiştir. Bu arada, 2022 yılında 17 milyar TL (nominal olarak 0,964 milyar Avro eşdeğeri) olan hibeler hariç yerel gelirler neredeyse 35 milyar TL'ye (nominal olarak 1,3 milyar Avro eşdeğeri) ulaşmıştır, 2022 yılında yüzde 22,6 olan GSYH içerisindeki payı ise 2023 itibarıyla hafif bir artışla yüzde 25,6'ya çıkmıştır. Bu artıştaki en belirleyici etken artan fiyatlar sebebiyle yerel gelirlerin yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan dolaylı vergiler olmuştur, doğrudan gelirler ise yerel vergilerin yüzde 34'ünü oluşturmuştur. Gelirler, GSYH'nın yüzdesi olarak, 2021 ve 2022 yıllarına göre iyileşmekle birlikte, 2020-2019 arasındaki yüzde 30'luk pandemi öncesi ortalamasının oldukça altındadır. Mali açık da 2020 yılında ulaşılan rekor seviyedeki açığın ardından pandemi öncesi seviyelere inmektedir. Mali konsolidasyon, Türkiye Hükümeti'nin artan harcamalar ve deprem sonrası yatırım ihtiyaçları ile karşı karşıya kalması nedeniyle Türkiye'den alınan mali destekteki genel bir daralmayı da yansıtmaktadır. KTT'de 2024-2026 dönemini kapsayan ilk Orta Vadeli Bütçe Çerçevesinin (OVBC) onaylanması, kurala dayalı ve sürdürülebilir bir kamu maliyesi çerçevesinin oluşturulmasına yönelik önemli bir ilk adımdır.

Bankacılık sektörü dirençli bir performans sergilemiştir ancak riskler halen yüksektir. KT ekonomisinde bankacılık sektörü kredileri 2023 yılında daha da yoğunlaşmıştır. 2023 yı-

linda banka kredileri portföyünün kalitesi 2022 yılına göre bir miktar iyileşirken, 2023 sonu sonuçları yıl sonuna doğru tahsili geciken alacaklarda (TGA) yaşanan artışa işaret etmektedir. Genel bankacılık sistemi sağlam düzeylerde istikrar, sermayeleşme ve kârlılık sergilemektedir, ancak farklı bankacılık grupları arasında halen belirgin farklılıklar mevcuttur. Faiz oranı dinamikleri ve gelecekteki hizmetler sektörünü etkileyebilecek ekonomik gelişmelere ilişkin belirsizlikler nedeniyle riskler halen yüksek seviyelerdedir.

Yüksek seyreden enflasyon ve zayıf dış ortam bağlamında, KT ekonomisinde ekonomik büyüme oranının 2024 yılında yüzde 2,7'ye inmesi beklenmektedir. Görünümdeki riskler halen aşağı yönlüdür. Dış tarafta, başta Avro bölgesi ve Türkiye olmak üzere kilit ticaret ortaklarında beklenenden daha yavaş bir toparlanma, dış fonlara olan yüksek bağımlılığı da göz önünde bulundurulduğunda, KT ekonomisinin büyümesini zayıflatabilir. İç tarafta, görünüm üzerindeki enflasyonist riskler, büyük ölçüde döviz kuru gelişmelerinin ve Türkiye'deki makroekonomik politikaların yanı sıra 'ithalat' fiyatlarının etkisiyle yüksek seyretmeye devam etmektedir. Faiz oranlarının beklenenden daha uzun süre yüksek seyretmesi de finansal istikrara yönelik riskleri artırabilir. Artan fiyat baskıları daha fazla mali baskı yaratarak mali tamponların yeniden oluşumunu yavaşlatabilir. Halihazırda KTT'deki yerel idare yeni şokları karşılamak ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik yatırımları arttırmak için oldukça sınırlı politika tamponlarına sahiptir.

Ancak kısa vadeli kazanımları pekiştirerek sürdürülebilir büyümeye dönüştürmek için fırsatlar bulunmaktadır. İlk olarak, YH ticaretinin ve geçişlerinin artmaya ve KT ekonomisini desteklemeye devam etmesi, böylelikle büyüme ve ekonomik entegrasyon için önemli bir fırsat sunması beklenmektedir. İkinci olarak, daha fazla kadının ve genel olarak daha fazla işçinin işgücüne katılması ile birlikte işgücüne katılımın artması sonucunda, KT ekonomisinin ekonomik olanaklarının daha da artması beklenmektedir. Ayrıca, KT ekonomisi ile KC HKB arasında işgücü hareketliliğinin artması, böylelikle sadece gelir artışına değil, aynı zamanda bilginin yayılma etkilerine de katkıda bulunması beklenmektedir. Son olarak, yeniden beceri kazandırma ve en çok etkilenenleri korumaya

yönelik sosyal koruma önlemleri ile yeterli bir şekilde desteklenmeleri halinde, yeşil ve dijital dönüşümü sürdürmek için yönlendirilen fonlar ve yatırımlar aynı zamanda ekonomik büyüme için de fırsatlar oluşturacaktır.

Yapısal zorlukların ele alınması, paylaşılan refah için fırsatları güçlendirerek ve kırılganlıkları azaltarak KT ekonomisinde dayanıklılığı ve rekabet gücünü artırma potansiyeline sahiptir. 2020-24 dönemi, ekonomik büyüme bakımından 1990'lı yıllardan bu yana on yıllık dönem başlangıçları arasındaki en zayıf dönem oldu. Bu durum sadece KT ekonomisi için değil, aynı zamanda daha geniş anlamda Avro bölgesi ve küresel ekonomiler için de geçerlidir. KT ekonomisinin pandeminin neden olduğu resesyondan çıkmak için ticaretin genişlemesinden ve seyahatlerin yeniden açılmasından faydalandığı göz önünde bulundurulduğunda, kısa vadeli fırsatları ve sürdürülebilir büyümeye yönelik kazanımları pekiştirebilmek ve daha uzun vadeli zorlukların üstesinden gelmek için bu pencereden faydalanmak önemlidir. Ayrıca, gelecekteki şoklara karşı dayanıklılık oluşturabilmek için daha uzun vadeli zorlukların ele alınması kilit önem taşımaktadır. Çoklu krizlerin ardından, reform gündemi için bir çıpa oluşturacak yeterli bir makroekonomik politika çerçevesi belirlerken beş reform önceliği ortaya çıkmaktadır: (i) yoksul ve en kırılgan kesimlere, yani yaşam maliyeti krizinden en çok etkilenenlere acil durum desteği sağlama üzerindeki odağı korumak; (ii) yenilenebilir enerji (YE) kaynaklarına yatırımı artırarak, enerji verimliliğini teşvik ederek ve enerji tarifelerinde reform yaparak enerji güvenliğini güçlendirmek; (iii) doğal afet ve iklim değişikliğiyle ilgili risklere karşı dayanıklılığı güçlendirmek; (iv) rekabet gücünü arttıran reformlar yoluyla daha geniş anlamda dayanıklılığı güçlendirmek ve böylece daha rekabetçi bir özel sektör oluşturmak; ve (v) beşeri sermayeyi ve pandemi kaynaklı kayıplar sonrası toparlanmayı geliştirmek.

Çoklu krizlerin sosyoekonomik etkilerini değerlendirmek için sınırlı veri mevcut olsa da, bu raporun Özel Sayısında yeni elde edilen veri setlerinin politika yapımcıların daha bilgiye dayalı kararlar almalarına nasıl yardımcı olabileceği tartışılmaktadır. Kanıta dayalı politika oluşturma, başarılı kamu hizmet sunumu ve şeffaflık için büyük önem taşıyan temel ekonomik ve sosyal veriler KTT'de halen yetersizdir,

ancak 2019 yılından bu yana önemli ilerleme kaydedilmiştir. Veri toplamada verimliliği arttırmak amacıyla, 2019 yılında KTT'de bağımsız bir 'İstatistik Kurumu' ('İK') kurulmuş ve veri toplamadan sorumlu ana kurum olarak 'Başbakanlık' bünyesindeki 'Devlet Planlama Örgütü'nün' yerini almıştır. 'İK'nun kurulması önemli bir ilk adım olmakla birlikte, 'İK' veri toplama faaliyetindeki kapsama alanını ve verimliliğini arttırabilmek için halen kapsamlı desteğe ihtiyaç duymaktadır. 2022 ve 2023 yıllarında, Dünya Bankası tarafından sağlanan teknik yardım ve Avrupa Birliği tarafından sağlanan finansman ile, KT ekonomisi için iki önemli yeni veri seti kullanıma sunulmuştur: Girdi-Çıktı Tabloları (GÇT) ve Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA).

GÇT analizi, üç temel bulguyu ortaya koymakta ve özel sektör için kırılganlıkları ve fırsatları tespit etmektedir. Bu bulgular şunlardır: (i) hizmetlere güçlü bir bağımlılık ve düşük bir yerli sanayi üretimi; (ii) KT ekonomisinin büyüklüğüne göre, yerli üretim girdilerine karşı 'ithal' üretim girdilerine yüksek bağımlılık; ve (iii) hizmetler sektöründe daha az olmakla birlikte tarım ve sanayi sektörlerinde 'ithal' girdilere yüksek bağımlılık. Bir ekonomi için belirli bir zamanda 'ithalata' olan yüksek bağımlılık, hem kırılganlıkların hem de fırsatların bir işaretidir. KT ekonomisi gibi küçük bir açık ekonomi için, dünya standartlarında 'ithalata' erişim, alt üretimin 'ihracat' ve 'yurtiçi' rekabet gücü ve değer zincirlerine katılım açısından son derece önemlidir ve küçük ekonomiler için dış ticareti arttırmanın ötesinde fırsatlar yaratır. Teknolojik değişimi teşvik eden endüstriyel bağlantıların derinleşmesine yol açabilir. Kıbrıs Rum (KR) ve Kıbrıs Türk ekonomileri arasında ithalata bağımlılık bakımından gözlenen tezat da ada içi ticaret için fırsatlar ortaya koymaktadır. Kıbrıs Türk ekonomisinde 'ithal' girdilere büyük ölçüde bağımlı olan sektörler, KC HKB ile ticaretin artmasından faydalanabilir, böylelikle nakliye ve üretim süresini ve maliyetini de azaltabilir. Ayrıca ada içi ticaret, hem KT hem de Kıbrıs Rum şirketlerinin yararına olacak bilgi ve teknoloji transferlerini ve sinerjileri teşvik edebilir.

Öte yandan, HBA analizi KTT'deki hanehalklarını etkileyen üç önemli kırılganlığı ortaya koymaktadır: (i) artan eşitsizlik; (ii) azalan beşeri sermaye birikimi ve yoksul ve (iii) yoksul olmayan hanehalkları arasındaki büyük farklılıklar. 2015 ve 2022 yılları arasında eşitsizlik

artarken göreceli yoksulluk oranı çok az düşmüştür; KTt'deki beşeri sermaye birikimi, yani sağlık, eğitim ve işgücü piyasası sonuçları, AB'de görülen seviyelerin gerisindedir. Ayrıca tüketim kalıpları zaman içinde değişmiştir ve yoksul ve yoksul olmayan hanehalkları arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Devam etmekte olan yaşam maliyeti krizinin sosyoekonomik etkilerini değerlendirmek ve yoksul ve en kırılgan kesimlere yardımcı olacak hedefli politikalar tasarlamak için daha fazla analize ihtiyaç duyulmaktadır. Önerilen politikaların etkisinin kapsamlı ve sağlam bir değerlendirmesini sağlamak için, kısa süre önce yayınlanan 2024-2026 OVBC gibi mali politika dokümanları için de benzer bir değerlendirme yapılmalıdır.

KTt'de kanıta dayalı politika oluşturmayı güçlendirmek için üç yönlü bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. KTt'nin kıt kaynakları daha etkin bir şekilde tahsis etmesi, temel ekonomik

ve sosyal göstergeleri izlemesi ve böylelikle hanehalkları arasındaki kırılganlıkları azaltması için veri kullanımı özellikle önemlidir. KT ekonomisi son on yıllık dönemde çok sayıda kriz yaşamıştır, ancak o dönemde politika yapımcılar bu krizlerin ekonomi, hanehalkları ve şirketler üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve doğru politika müdahalelerini tasarlamak için sadece sınırlı araçlara sahipti. Geleceğe dönük olarak, genel kanıta dayalı politika oluşturmayı güçlendirmek için üç önemli eyleme ihtiyaç duyulmaktadır:

- (i) veri toplama uygulamalarının geliştirilmesi;
- (ii) KT ve KR toplumları arasında ekonomik entegrasyona yönelik girişimlerin desteklenmesi de dahil olmak üzere politika oluşturmada veri kullanımının teşvik edilmesi; ve
- (iii) veri okuryazarlığına yatırım yapılması.

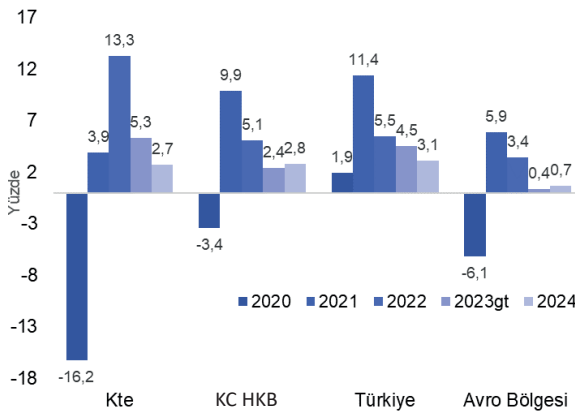
Bölüm 1: Son Ekonomik Gelişmeler ve Kısa Vadeli Görünüm

1.1 2023 yılında büyüme beklenenden daha güçlü gerçekleşti

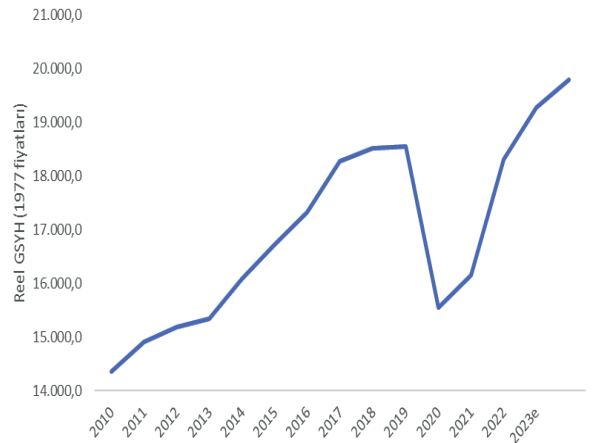
Makroekonomik dalgalanmalar karşısında, Avro bölgesinde büyüme 2023 yılında sert bir şekilde zayıflayarak tahmini olarak yüzde 0,4'e düştü (Şekil 1.1). Yüksek enerji fiyatları, başta imalat sanayi olmak üzere şirket faaliyetleri ve hanehalkı harcamalar üzerinde baskı oluşturmuştur. İhracat, zayıf dış talebe bağlı olarak daha da gerilemiştir. Bölgenin ikinci büyük ekonomisi olan Türkiye'de, daha kısıtlayıcı para ve maliye politikalarına geçişin özel tüketimin daha yavaş büyümesine yol açması nedeniyle, 2022 yılında yüzde 5,5 olan büyüme hızı 2023 yılında yavaşlayarak tahmini yüzde 4,5'e inmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde 2023 yılı GSYH artışı yüzde 2,4 olarak tahmin edilmektedir (Avrupa Komisyonu, Kış 2024 Tahmini). Turizm hizmetlerine yönelik talep 2023 yılında toparlanmaya devam etmiş ve ülkeye girişler yüzde 20,1 oranında artarak neredeyse pandemi öncesi seviyelere ulaşmıştır.

Bu arka plan karşısında, KT ekonomisi 2023 yılında beklenenden daha güçlü bir şekilde toparlanmıştır ve GSYH'nın pandemi öncesi seviyelere yeniden ulaştığı tahmin edilmektedir (Şekil 1.1 ve 1.2). 2020 yılındaki derin resesyonun —Avrupa'daki ve KT ekonomisinin tarihindeki en derin resesyonlardan birisi— ve 2021 yılındaki hafif toparlanmanın ardından, KT ekonomisi çoklu krizlerin damgasını vurduğu 2022 yılında beklenenden daha güçlü bir şekilde toparlandı. KT ekonomisi zaten COVID-19 sonrası toparlanma sürecinin ve 2021 sonunda Türk lirasındaki değer kaybının tetiklediği yüksek enflasyonla uğraşırken, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, tedarik zincirinin bozulması, yükselen fiyatlar ve artan belirsizlikler yoluyla daha fazla baskı yarattı. 2022 yılında GSYH artışının yüzde 13,3'e ulaştığı ve Şubat 2023'te Türkiye'de yaşanan depremin sonuçları da dahil olmak üzere kalıcı zorlukların ve devam etmekte olan yaşama maliyeti krizinin öne çıktığı bir yıl olan 2023 yılında yüzde 5'in üzerinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Sadece 2023 yılında, aşağıdaki paragraflarda tartışıldığı gibi özellikle hizmetler sektörünün desteği ile, reel GSYH'nın sonunda toparlandı-

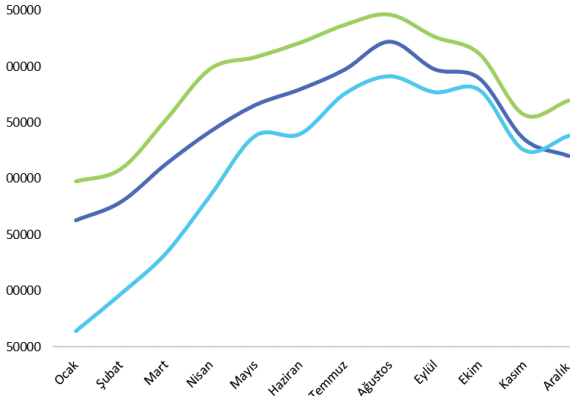
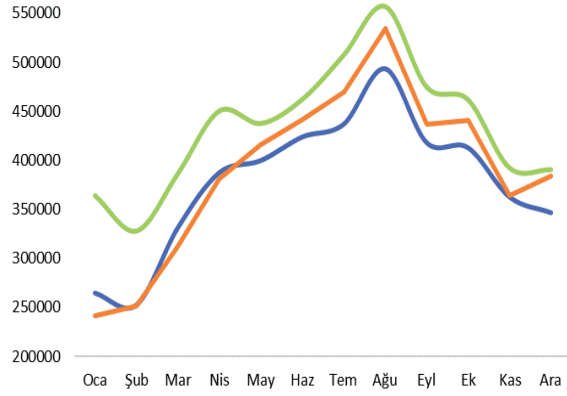
Şekil 1.1 Yıllık Reel GSYH Artışı, 2020-2024t

Şekil 1.2 Reel GSYH, 2010-2023gt

Kaynak: Dünya Bankası personeli tahminleri, KTt 'istatistik kurumu' ('İK'); Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI); Avrupa Komisyonu Kış Tahmini, 2024

Şekil 1.3 YH geçişleri, Kıbrıslı Türkler hariç**Şekil 1.4** YH geçişleri, Kıbrıslı Rumlar hariç

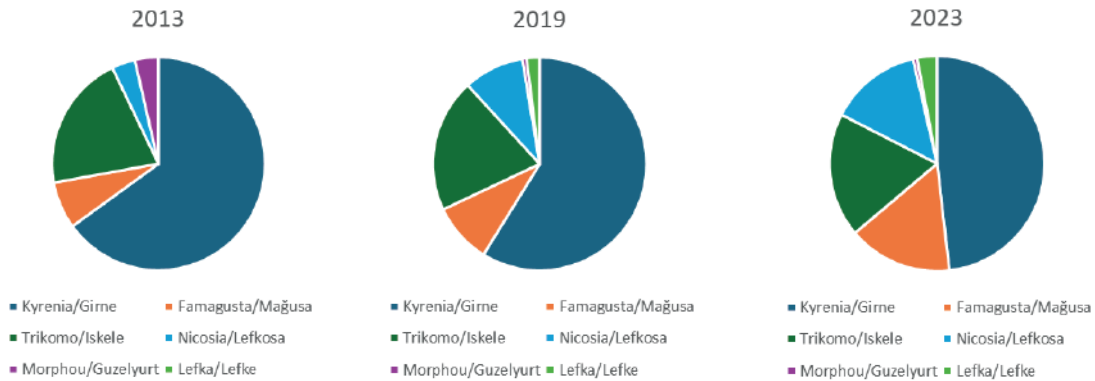
Kaynak: KTt 'turizm bakanlığı'.

ği ve pandemi öncesi seviyeleri hafif bir şekilde geçtiği tahmin edilmektedir.

2023 yılında, Yeşil Hat (YH) geçişleri yeni rekor seviyelere ulaştı (Şekil 1.3 ve 1.4). YH geçişleri 2020 yılında bir önceki yıla göre neredeyse yüzde 80 oranında düştükten sonra, o zamandan bu yana artış eğiliminde olmuş ve 2023 yılında 2019 seviyelerini neredeyse yüzde 10 oranında aşarak 7,7 milyon geçiş sayısına ulaşmıştır. Geçişlerin yüzde 40'ını Kıbrıslı Rumlar, yüzde 32'sini Kıbrıslı Türkler ve kalan yüzde 28'ini de başka ülke vatandaşları gerçekleştirmiştir ve geçişlerin neredeyse yüzde 50'sinin sadece Kıbrıslı Türkler tarafından yapıldığı COVID-19 dönemine göre önemli bir toparlanma sergilemiştir.

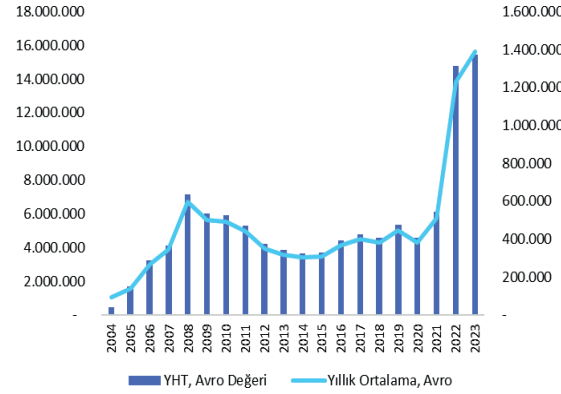
YH geçişleri, başta hizmetler sektörü olmak üzere KT ekonomisinin kilit sektörlerinin ekonomik performansının önemli bir göstergesi-

dir. Perakende ticaret ve turizm de dâhil olmak üzere, hizmetler sektörü 2023 yılındaki büyüme performansının ana itici gücü olmuştur. Turizmle ilgili diğer göstergelere bakıldığında, yatak sayısı olarak ifade edilen sektör kapasitesi, 2023 yılında 2013 ve 2019 yılları ile karşılaştırıldığında sırasıyla yüzde 33 ve yüzde 6 oranında artmıştır. Tesis sayısı 2013 ve 2019 yıllarından bu yana sırasıyla yüzde 20 ve yüzde 8,5 oranında artmıştır. Tesislerin dağılımı da farklı bölgelere yayılarak önemli ölçüde değişmiştir (Şekil 1.5). Bununla birlikte, iki önemli faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir: farklı bölgeler arasında mevcut olan yapı türlerindeki büyük farklılıklar ve sektörde hakim olan kayıt dışılık [muhtemelen, başka ekonomilerde olduğu gibi, kısa süreli kiralama faaliyetlerinin artması sebebiyle, kayıt dışı istihdamın artan payının gösterdiği gibi (bakınız Bölüm 1.2)]. Bu iki husus sadece elde edilen gelirin bölgeler ve işletmeler arasında nasıl dağıldığını değil,

Şekil 1.5 'Turizm' tesisleri, seçili yıllarda bölgelere göre

Kaynak: KTt 'turizm bakanlığı'.

Şekil 1.6 YH ticareti, yıllık değer ve aylık ortalama değerler, EUR, 2004–2023

Kaynak: Dünya Bankası personeli, KT Ticaret Odası

aynı zamanda sektörün genel ekonomik büyümeye katkısının boyutlarını da etkilemektedir. Hizmetler arasında inşaat sektörünün de 2023 yılında ekonomik toparlanmaya önemli ölçüde katkıda bulunmuş olduğu tahmin edilmektedir. İnşaat sektöründeki patlama, konut fiyatlarında ve kiralarda genel bir artışa katkıda bulunarak hanehalklarının konut satın almalarını veya kiralamalarını zorlaştırmaktadır.

YH ticareti de 2019'dan bu yana neredeyse üç kat artarak yeni bir rekor seviyeye ulaşmıştır (Şekil 1.6). YH ticareti 2023 yılında 15,5 milyon Avroya ulaşmış, sadece 5,4 milyon Avro olarak kaydedildiği 2019 yılına göre neredeyse üç kat

artmıştır. Ortalama olarak, aylık YH ticaret işlemleri 2019'da 0,4 milyon Avro iken 2023'te 1,4 milyon Avroya ulaşmıştır.

YH ticaretindeki artış hem yapısal ilerlemeyi hem de kısa vadeli fırsatları yansıtmaktadır. YH Tüzüğünde yapılan son değişiklikler, 2022'den bu yana geçişine izin verilen ürünlerin listesini genişleterek YH ticaretinin artmasına katkıda bulunmuştur.^{2,3} Tablo 1.1'de görüldüğü gibi, YH ticaretinde imalat ürünleri en büyük paya sahipken, meyve ve sebzeler de dâhil olmak üzere yeni ürünlerde önemli bir artış yaşanmıştır. 2022 yılında YH üzerinden ticareti yapılan tek ürün olan çeri domatesin YH ticareti 2022 yılında 2.345 Avro iken 2023 yılında 32.716 Avroya yükselmiştir. Genel olarak, YH üzerinden gerçekleştirilen meyve ve sebze ticareti 2022 yılında 2.345 Avro iken 2023 itibarıyla 80.000 Avroyu geçmiştir. YH ticaretinin 2023 yılındaki güçlü performansı, KT ekonomisinin iki sektörünün (imalat ve tarım), Türk Lirasındaki (TL) değer kaybı ve son dönemde emtia fiyatlarındaki istikrar gibi kısa vadeli fırsatlardan yararlanarak iyileşen performansını da yansıtmaktadır. 2022 ortası ile 2023 ortası arasında, küresel emtia fiyatları yaklaşık yüzde 40 oranında düştü. 2022 ile 2023 arasında küresel enflasyonda yüzdeler bazda yaklaşık 2 puanlık düşüşün büyük bölümü emtia fiyatlarındaki bu düşüşten kaynaklandı. Ancak 2023 ortasından bu yana, Dünya Bankası'nın emtia fiyatları endeksi neredeyse aynı kaldı⁴

Tablo 1.1 YH üzerinden en fazla ticareti yapılan ilk 10 ürün: 2023 YH ticaretindeki payları ve 2023 – 2022 artış oranları

YH üzerinden en fazla ticareti yapılan ilk 10 ürün	Payı	Artış Oranı
Prefabrike konteyner	25%	-1.9%
İnşaat malzemeleri	24%	2.4%
Ahşap mobilya	19%	-2.4%
Plastik ürünler	15%	26.0%
Atık / Hurda ürünler	5%	31.4%
Taze balık	5%	-3.4%
Yatak	4%	12.3%
Kağıt ve mukavva	1%	228.8%
Meyve ve sebze	1%	3375.9%
Patates	0%	238.6%

Kaynak: Dünya Bankası personeli, KT Ticaret Odası.

- https://commission.europa.eu/publications/annual-report-2022-implementation-green-line-regulation_en
- Menşe Korunmalı Ürün (PDO) olarak tescillenen hellim/halloumi satışları henüz başlamamıştır ve 2024 yılında başlaması beklenmektedir. Şubat 2024 itibarıyla, KT ekonomisinden dört üretici PDO sertifikası ve diğer 15 çiftlik de PDO ve hastalıklardan ariyet sertifikaları almıştır. Kaynak: <https://kibrisgazetesi.com/hellim-ihracatinin-2024-hazirana-kadar-baslamlasi-amaclaniyor/>
- Daha fazla bilgi için: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/04/25/commodity-markets-outlook-april-2024-press-release>

Bu önemli ilerlemeye rağmen, YH ticareti halen potansiyelinin oldukça altındadır. Pandemi sonrasındaki yıllarda YH ticareti oldukça çarpıcı bir performans kaydetmiştir ve ticaret değeri 2019'dan bu yana yıllık ortalama yüzde 60 oranında artmıştır; bu 2004 yılından bu yana kaydedilen yıllık ortalama yüzde 30'luk artış oranının iki katıdır. Ancak, bu önemli ilerlemeye rağmen, YH ticareti, hem ticaret hacmi hem de ticarete konu ürün türleri açısından potansiyelinin oldukça altında kalmaktadır; ilk beş ürün toplam YH ticaretinin yüzde 88'ini oluşturmaktadır.⁵ Ticaretin genişlemesinin önünde uzun süredir devam eden ve temel olarak üç alanla ilgili olan kısıtların ele alınması için daha fazla eyleme ihtiyaç duyulmaktadır: ödeme, lojistik ve kalite standartları.

Tarım sektörünün 2023 yılında TL'deki değer kaybı, girdi fiyatlarındaki düşüş ve olumlu hava koşulları sayesinde büyümeye olumlu katkıda bulunduğu tahmin edilmektedir. Güçlü ekonomik performansın TL'deki değer kaybının kısa vadeli faydalarını yansıtmaması mümkün olsa da, örneğin Türkiye gibi başka ülkelere satışlar da güçlü seyretmiştir (Tablo 1.2). Bu durum, sektörün girdi fiyatlarındaki düşüş ve elverişli hava koşulları gibi başka faktörlerden de faydalandığını göstermektedir. Buna rağmen, tarımdaki büyümeyi sınırlayan çok sayıda kısıt mevcuttur. Çoğu ürün için ortalama verim, AB-27 ülkelerindeki verimin gerisindedir. Bu düşük verimler temel olarak sık sık yaşanan kuraklıklar gibi zorlu tarımsal iklim koşullarından, üretim faktörlerinin yetersiz kullanımından,

eski teknolojilerden ve yetersiz tarım uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Düşük tarımsal büyüme aynı zamanda geçtiğimiz yıllarda çiftçilerin çoğunun gelirinin durgunlaşmasına neden olmuş, bu durum da çiftçilerin örneğin sağlığa, eğitime ve daha da önemlisi çiftliklerinin modernizasyonuna ve teknolojik olarak iyileştirilmesine yatırım yapma kapasitelerini etkilemiştir. Öte yandan, 'kamu' destek programı, tarımsal üretkenliğe yatırım yapmak için çok az teşvik sağlarken, doğrudan gelir desteğine yüksek bağımlılıkla sonuçlanmıştır. Son olarak, gıda güvenliği ve kalite standartlarına uyumun zayıf olması, KT'nin daha yüksek değerli AB pazarına erişimini engellemektedir (Dünya Bankası, 2021).⁶

Ticaret açığı genişlemeye devam ederken, örneğin Türkiye'den yapılan güçlü 'ithalat', dirençli bir iç talebi yansıtmaktadır. Güçlü mal 'ithalatının' da gösterdiği gibi, özel tüketim, talep tarafından bakıldığında, KT ekonomisinde büyümenin temel itici gücü olmaya devam etmektedir. Türkiye'den yapılan 'ithalat' 2022 ve 2023 yıllarında sırasıyla yüzde 72 ve 13 oranında artmıştır (bir önceki yıla göre). Kilit ürünler arasında, akaryakıtın ötesinde, makine, plastik, demir ve çelik ürünleri, tıbbi ilaç ürünleri, mobilya, yiyecek ve içecek ürünleri yer almaktadır. Mal 'ihracatı' artmış olsa da, KT ekonomisi 'ithalata' aşırı derecede bağımlı olmaya devam etmektedir. Ticaret açığı genişlemeye devam etmiş ve 2023 yılında son on yılın en yüksek değerine ulaşmıştır.⁷

Tablo 1.2 Türkiye'ye en fazla yapılan ilk 10 'ihracat' kalemi, 2022-2023 (Türkiye'ye yapılan toplam 'ihracatın' yüzdesi olarak)

	Ürün Grubu	2022	2023	Artış
4	Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hay. yumurtaları, bal vb.	17.4	20.1	13%
7	Yenilen sebze ve bazı kök ve yumrular	0.6	0.9	37%
8	Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	24.7	45.3	79%
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	3.0	3.9	25%
48	Kağıt ve karton	1.4	1.3	-11%
72	Demir ve Çelik	5.3	2.8	-49%
73	Demir veya çelikten eşya	14.0	10.7	-26%
78	Kurşun ve kurşundan eşya	4.2	4.0	-7%
85	Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	6.7	0.2	-97%
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, aksam ve parçaları	11.9	4.3	-65%
		89.3	93.3	

Kaynak: Dünya Bankası personeli, TÜİK.

5 Dünya Bankası. 2022. *Kıbrıs Türk Ekonomisinin Dayanıklılığını Test Etmek*: Makroekonomik İzleme Notu. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099161502282335982/p1550440e68ffb09709c630c8cf40f3dccc8> adresinden erişilebilir.

6 Dünya Bankası. 2021. *Kıbrıs Türk Ekonomisi. COVID-19'un Etkisi – Daha İyiyi Yeniden İnşa Edebilmenin Yolu*. Makroekonomik İzleme Notu. Bu adresten erişilebilir: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/774861620796239281/turkish-cyriot-economy-impact-of-the-covid-19-pandemic-a-path-to-building-back-better-special-issue-improving-the-effectiveness-of-public-funds-in-agriculture>

7 2023 yılına ait ödemeler dengesi verileri mevcut değildir.

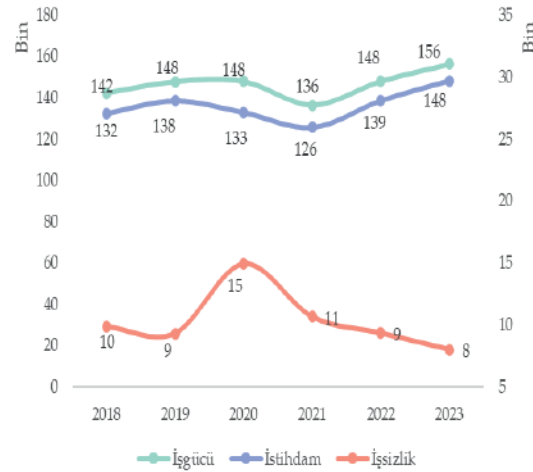
1.2 2023 yılında yüzde 44'ü kadınlar olmak üzere 9.600'den fazla istihdam yaratıldı

İşgücü piyasası göstergeleri pandemi öncesi seviyeleri aştı. İşsizlik Ekim 2022 ile Ekim 2023 arasında yüzde 14,5 gibi önemli bir oranda azalarak 9.340'tan 7.988'e düşmüştür. Benzer şekilde, 2023 yılında istihdam da artmış ve yaratılan yeni işler 2022 yılında KTT'deki toplam istihdamın yüzde 7'sine ulaşmıştır (Şekil 1.7, Panel a). Öte yandan, özel sektörde istihdam artışı çok daha yüksek gerçekleşmiştir; yeni yaratılan işlerin 9.200'den fazlası özel sektör-

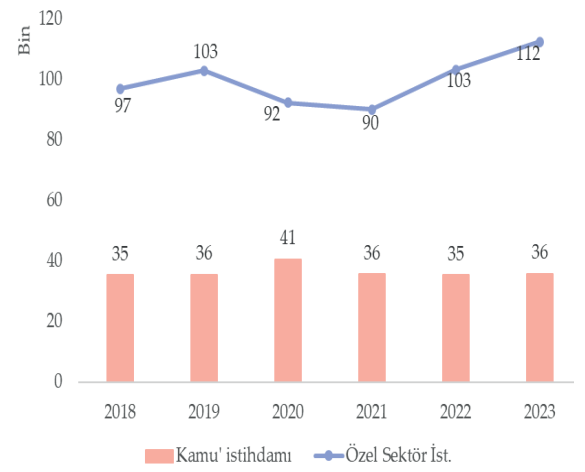
de yaratılırken (özel sektör istihdamında yüzde 9'luk bir artışa eşdeğer), 'kamu' sektöründeki istihdam pandemi sırasında zirveye ulaştıktan sonra yaklaşık 36.000 düzeylerinde kalmıştır (Şekil 1.7, Panel b). Ayrıca, işgücü 2023 yılında 156.000 kişi ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. KTT'deki eğilimlerin aksine, KC HKB'deki istihdam ve işgücü, pandemi sırasında istihdamda herhangi bir daralma olmaksızın 2018 ve 2023 yılları arasında önemli ölçüde artmıştır (Şekil 1.7, Panel c). Benzer şekilde, kamu sektöründeki istihdam zaman içinde sabit kalırken, istihdam artışları özel sektördeki istihdam olanaklarından kaynaklanmıştır (Şekil 1.7, Panel d).

Şekil 1.7 KT ekonomisinde ve KC HKB'de istihdam, Ekim 2018–Ekim 2023

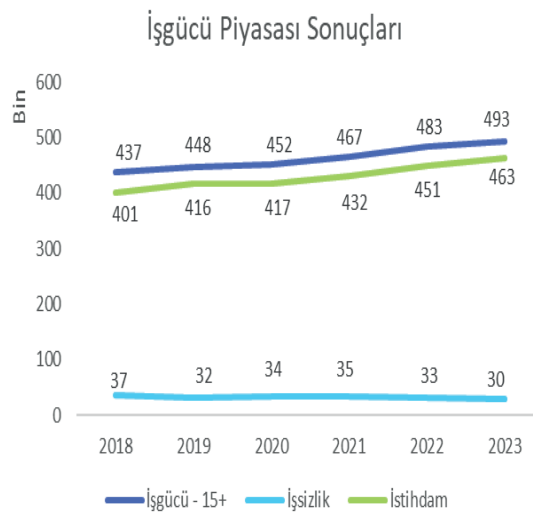
Panel a. KTT'deki işgücü piyasası sonuçları

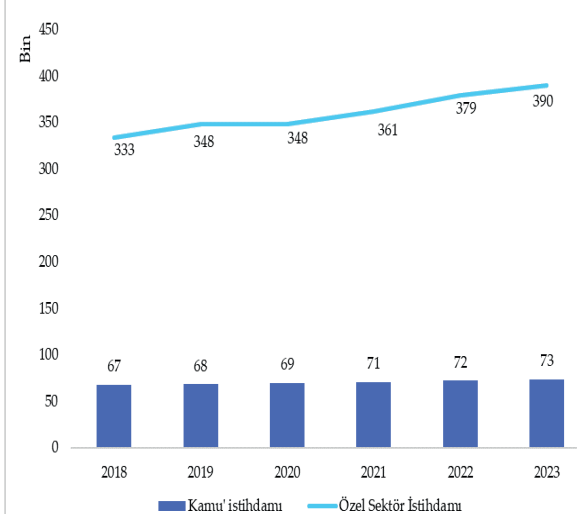
Panel b. KTT'deki 'kamu' ve özel sektör istihdamı

Panel c. KC HKB'deki işgücü piyasası sonuçları

Panel d. KC HKB'deki kamu ve özel sektör istihdamı

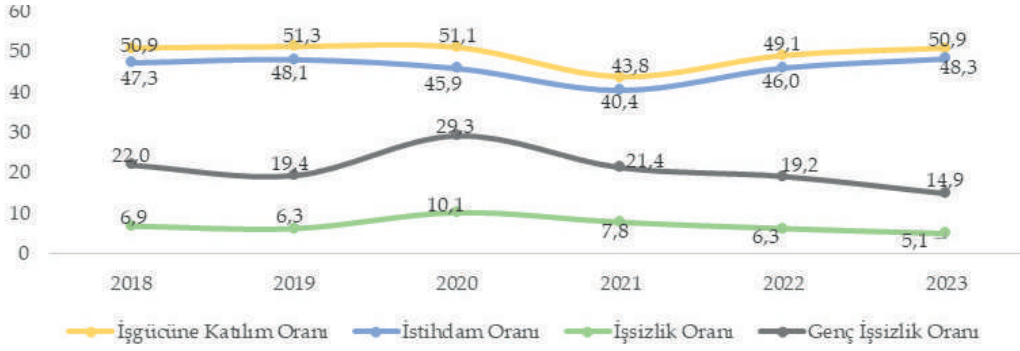

Kaynak: KTT 'İK'; CYSTAT.

KTt'de işsizlik oranı 2023'te yüzde 5,1'e gerileyerek 2018'den bu yana en düşük orana ulaşmıştır (Şekil 1.8). Genç işsizliği oranı, COVID-19 pandemisi sırasında yüzde 29,3'e ulaştıktan sonra 2023 yılında düşüşünü sürdürmüştür (yüzde 14,9). İstihdam oranı sadece 2023 yılında yüzde 48,3 ile salgın öncesi seviyelerine yükselirken, 2021 yılında önemli ölçüde düşen işgücüne katılım oranı 2023 itibarıyla yüzde 50,9'a yükselmiştir.

gibi dış faktörlere bağlı olduğu için oldukça değişken olabilmektedir. Tarım sektöründe, diğer sektörlerin aksine, önemli istihdam düşüşü yaşanmıştır; sektördeki istihdamın yüzde 24'üne karşılık gelen 1.300 işçi işini kaybetmiştir. Öte yandan, 2023 yılındaki istihdam artışı, tüm istihdam biçimleri arasında ağırlıklı olarak ücretli ve geçici işçilerden kaynaklanmıştır. Ücretli ve geçici işçi sayısı, 2021 ve 2022 yılları ile karşılaştırıldığında sırasıyla yüzde 23 ve yüzde 7 oranında artmıştır (Şekil 1.10, Panel a).

Şekil 1.8 İstihdam, işsizlik ve işgücüne katılım oranları, Ekim 2018-Ekim 2023

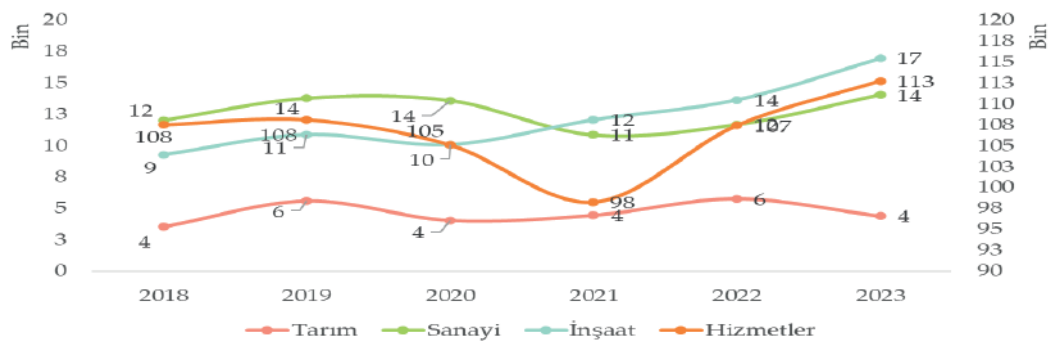

Kaynak: KTt'İK.

Hizmetler ve inşaat sektörleri 2023 yılında yeni işlerin yaratılmasına en fazla katkıda bulunan sektörler olmuştur (Şekil 1.9). Toplam istihdamın yaklaşık yüzde 76'sını oluşturan hizmetler sektörü KTt'deki en büyük işveren konumundadır. Geçtiğimiz yıl hizmetler sektöründe yaklaşık yeni 3.000 iş yaratılmış olup bu rakam toplam yeni istihdamın yüzde 56'sını oluşturmaktadır. İnşaat sektörü 2020'den bu yana yüzde 70'lik istihdam artışıyla ikinci en büyük işveren haline gelmiştir. Ancak turizm ve inşaat gibi sektörlerde yaratılan işler, dış talep

Kadın istihdamı 2023 yılında önemli ölçüde artarak tarihi zirvesine ulaşmıştır. Genel olarak, 2023 yılında 9.602 net istihdam artışı kaydedilmiştir ve kadınlar KTt'deki toplam istihdamın yüzde 35'ini oluştururken istihdam artışının yüzde 44'ünü veya 4.177'sini oluşturmuştur (Şekil 1.10, Panel b). 2021 yılından bu yana kadın istihdamındaki önemli toparlanma, pandeminin kadın istihdamı üzerindeki orantısız olumsuz etkisinin bir sonucudur. KTt, kadınlar için en düşük işgücüne katılım oranlarından birine sahipken, 2023'te daha fazla kadın işgü-

Şekil 1.9 KTt'de sektörlere göre istihdam, Ekim 2018-Ekim 2023

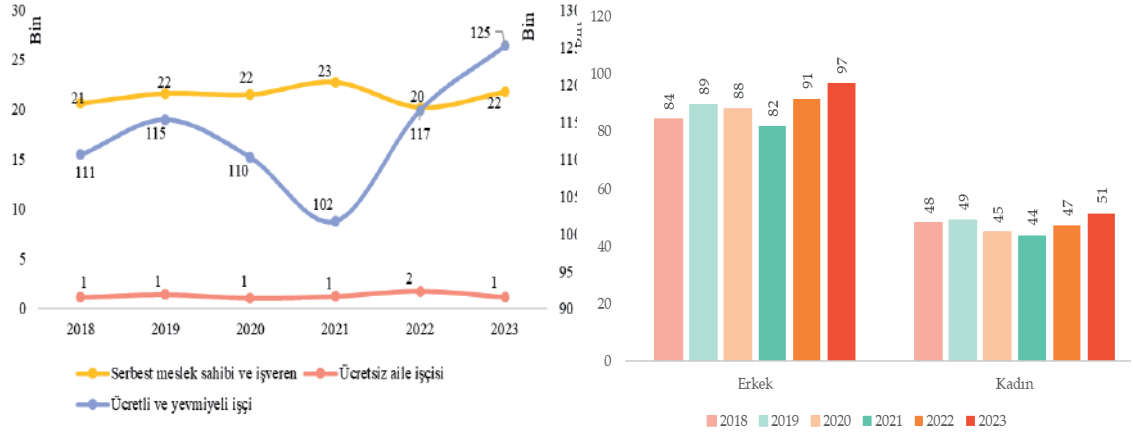

Kaynak: KTt'İK.

Şekil 1.10 KT'te istihdam türüne ve cinsiyete göre istihdam, Ekim 2018-Ekim 2023

Panel a. İstihdam türüne göre istihdam dağılımı

Panel b. Cinsiyete göre istihdam dağılımı

Kaynak: KTt 'İK'.

cüne katılmış ve 2022'de yüzde 36,9 olan işgücüne katılım oranı 2023'te yüzde 38,3'e yükselmiştir. Benzer şekilde, 2022 yılında yüzde 33,7 olan kadınların istihdam oranı 2023 yılında yüzde 36,1'e yükselirken, 2022 yılında yüzde 8,6 olan kadınların işsizlik oranı 2023 yılında sert bir düşüşle yüzde 5,8'e inmiştir. Hizmetler sektörü kadınların en çok istihdam edildiği ve en fazla istihdam artışının yaratıldığı sektördür.

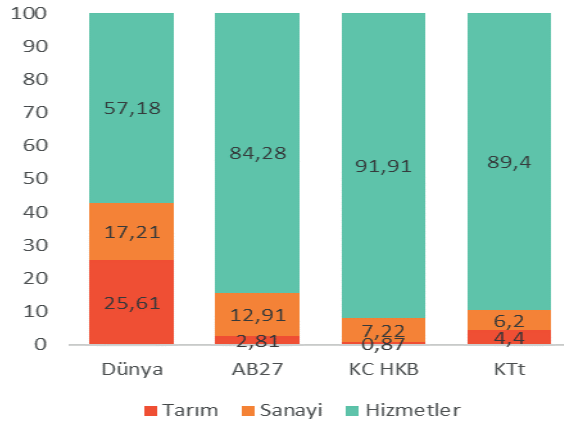
Hizmetler sektörü kadınları güçlendiriyor (Şekil 1.11). KT ekonomisinde, KC HKB'ye benzer şekilde, iş sahibi kadınların yaklaşık yüzde 90'ı hizmetler sektöründe çalışmaktaydı.⁸ 2022 itibarıyla bu oranın dünya ortalaması yüzde 57 ve AB ortalaması yüzde 84'tür. Hizmetler sektörü, düşük gelirli ekonomiler de dahil olmak üzere dünya ekonomilerinde giderek artan bir paya sahiptir. Hizmetler sektöründeki işlerde

çalışan kadınların payı da artmaktadır. Tarım ve sanayi sektörlerine göre daha yüksek üretkenlik ve kazanç imkanı sunan bu işler, kadınların güçlendirilmesi için önemli bir kaynak teşkil etmekte ve paylaşılan refahı teşvik etmektedir.⁹

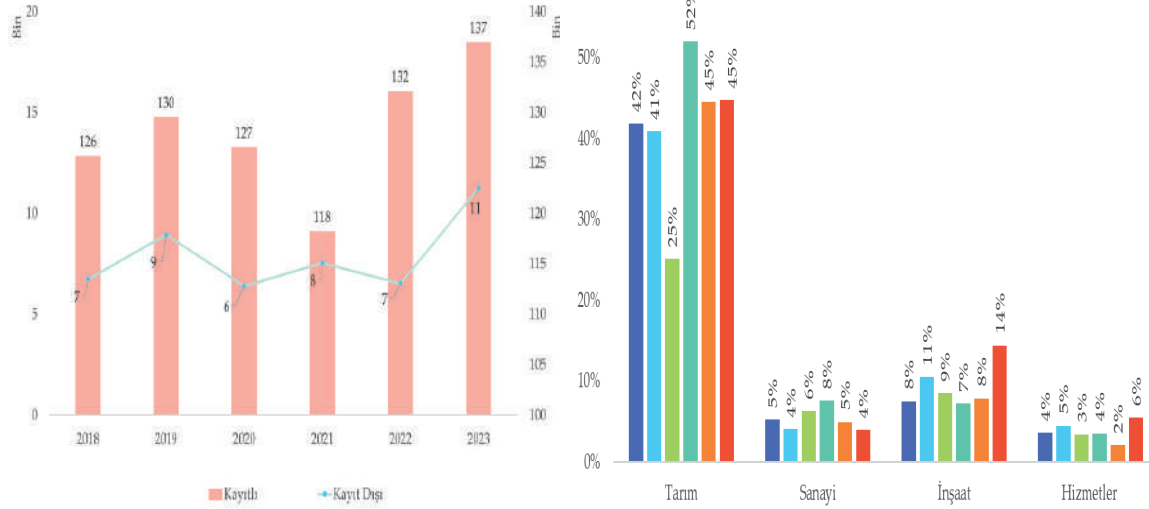
Kayıt dışı istihdam 2023 yılında önemli ölçüde artmıştır. Geçtiğimiz yıl işgücü piyasasına yaklaşık 4.700 kayıt dışı iş eklenmiştir ve bu rakam 2023 yılındaki toplam yeni istihdamın yüzde 49'una karşılık gelmektedir (Şekil 1.12, Panel a). Sonuç olarak, kayıt dışılık oranı 2023 yılında yüzde 7,6 ile zirveye ulaşmıştır. Kayıt dışı işlerin önemli bir bölümü hizmetler ve inşaat sektörlerinden kaynaklanmıştır (Şekil 1.12, Panel b). Tarım, çoğunlukla küçük ölçekli çiftçiler olmak üzere, kayıt dışı istihdam payının en büyük olduğu sektördür.

8 Kadın istatistikleri için, bakınız; <https://stat.gov.ct.tr/HABERLER/2024-kad%4b1n-%c4%b0statistikleri>

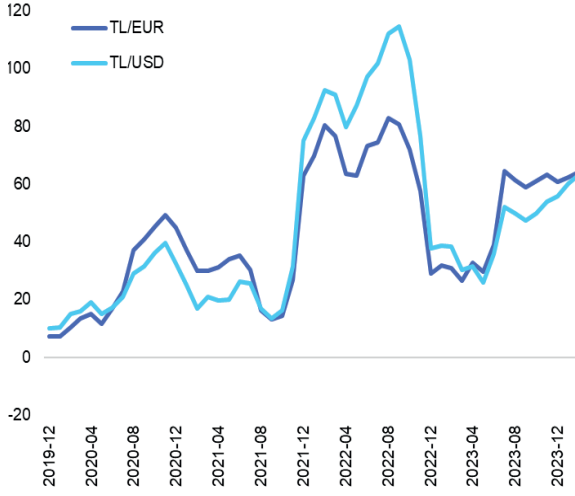
9 Daha fazla bilgi için; https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_in_services_and_development_e.pdf

Şekil 1.11 Cinsiyete ve sektöre göre istihdam dağılımı (2022)

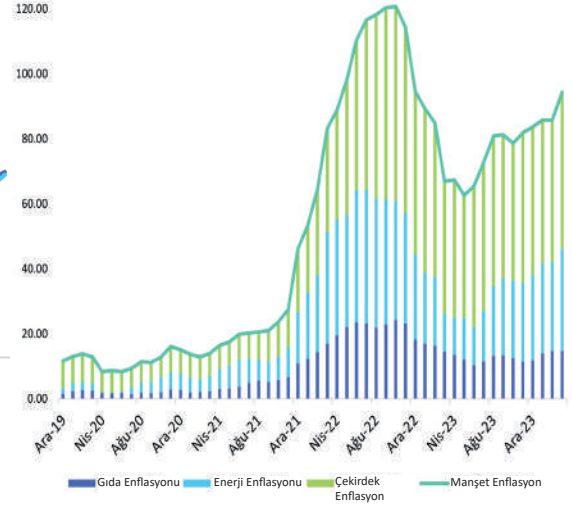
Kaynak: WDI; KTt 'İK'.

Şekil 1.12 KTt'de kayıt dışılık durumuna göre istihdam, Ekim 2018-Ekim 2023**Panel a.** Kayıtlılık durumuna göre istihdam**Panel b.** Kayıt dışı istihdam

Kaynak: WDI; KTt 'İK'.

Şekil 1.13 TL, yıllık değişim, 2018.01 – 2024.03

Kaynak: Dünya Bankası personelinin hesaplamaları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Şekil 1.14 KTT'de enflasyon, 2022.02 – 2024.03

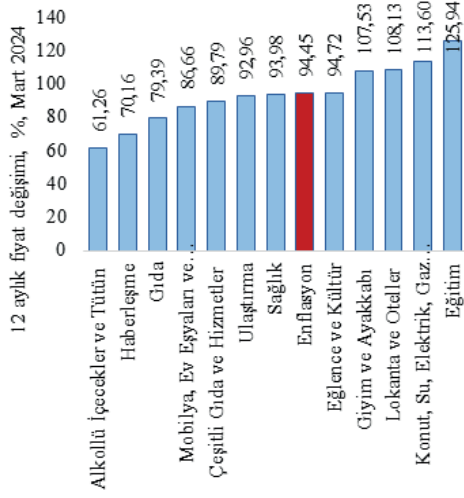
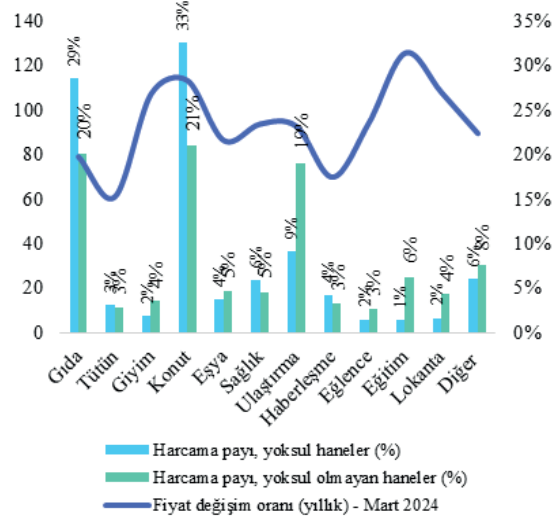
Kaynak: Dünya Bankası personelinin hesaplamaları, KTT'İK'.

1.3 Fiyat baskıları ve hanehalklarının yeni şoklara karşı kırılabilirliği halen yüksek seviyelerdedir

TL'nin değer kaybetmeye devam etmesi ve yüksek enflasyon nedeniyle yaşam maliyeti krizi devam etmiştir (Şekil 1.13 ve 1.14). Türk lirası 2023 yılının ikinci yarısında daha da değer kaybetmiştir. Türkiye'de enflasyon kurdaki sert değer kaybının, artan işgücü maliyetlerinin ve hükümetin vergi artışlarının geçiş etkilerinin bir yansıması olarak Mart 2024 itibariyle neredeyse yüzde 70'e yükselerek Kasım 2022'den bu yana en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'deki yeni ekonomi ekibi, geçmişteki makroekonomik dengesizlikleri düzeltmeyi amaçlayan iddialı bir önlem paketi uygulamaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) politika faizini Mayıs 2023'ten Mart 2024'e kadar 4.150 baz puan artırarak yüzde 50'ye çıkarırken, zorunlu karşılıklarda da düzenleme yapmış, kur korumalı mevduat programını geri çekmiş, döviz müdahalelerini azaltmış ve ihracatçılara hedefli kredi sağlamıştır. Bu bağlamda, pandemi sonrası dönem boyunca KT ekonomisinde enflasyon önemli ölçüde yüksek seyretmiştir. Enflasyon oranı Ekim 2022'de yüzde 120,7 ile zirveye ulaştıktan sonra Mayıs 2023'te yüzde 32,6'ya düşmüş, ancak daha sonra tekrar yükselerek Mart 2024 itibariyle yüzde 94,5'e ulaşmıştır.

Özellikle yüksek gıda fiyatları enflasyonu olmak üzere, yüksek enflasyon KTT'deki yoksul ve kırılabilir hanehalkları için daha fazla risk oluşturmaktadır (Şekil 1.15). Özellikle eğitim, iletişim, restoran, konut ve sağlık harcamalarında enflasyon daha yüksek olmuş ve bu alanlarda fiyatlar 12 ay öncesine göre iki katına çıkmıştır. Gıda (yüzde 79,4) ve konut (yüzde 113,5) fiyatlarındaki enflasyon oranları yoksul hanehalklarını özellikle etkilemektedir çünkü bu harcama kalemleri bütçelerinde daha büyük bir paya sahiptir. KTT'de yoksul hanehalkları tüketim harcamalarının yaklaşık üçte ikisini gıda ve konuta harcarken, bu oran yoksul olmayan hanehalkları arasında sadece yüzde 41'dir (Şekil 1.16). Gıda enflasyonu yüzde 79,4 ile Avrupa ekonomileri arasında en yüksek seviyededir ve yüzde 2 ile KC HKB'de kaydedilen gıda enflasyonundan ve yüzde 3 ile Avro bölgesi ortalamasından oldukça yüksektir (Şekil 1.17).

KTT'de yıllık fiyat seviyeleri yüksek olsa da, Tüketici Fiyat Endeksinin zaman içindeki değişimine daha yakından bakıldığında hanehalkları için önemli kırılabilirlikler görülmektedir. Genel Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Ocak 2019 ile Ocak 2024 arasında 7 kat artmıştır. Son beş yılda TÜFE'de belirleyici olan faktörler temel olarak restoran, mal, eğlence, sağlık, ulaşım ve gıda fiyatları olmuştur. Enflasyonun hızı özellikle son iki yılda artmıştır. Genel TÜFE Ocak

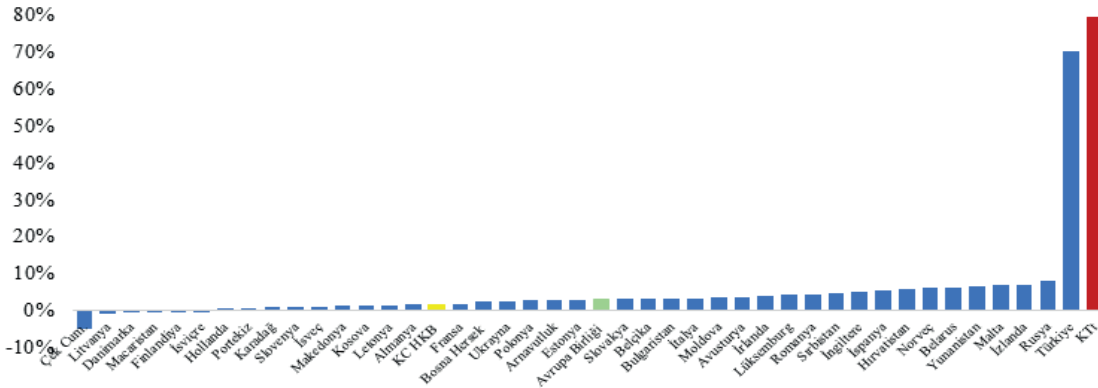
Şekil 1.15 Ürün grupları bazında enflasyon, Mart 2024**Şekil 1.16** Yoksul ve yoksul olmayan hanehalkları için harcama payları

Kaynak: KTT'İK.

Kaynak: HBA 2022

Şekil 1.17 Gıda enflasyonu, Mart 2024

Avrupa'da Gıda Enflasyonu, Mart 2024

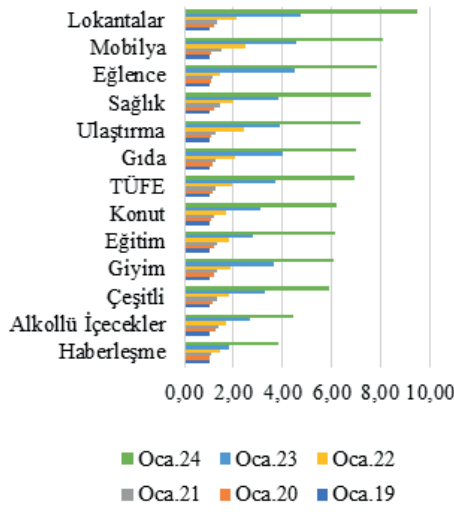

Kaynak: KTT'İK; Eurostat.

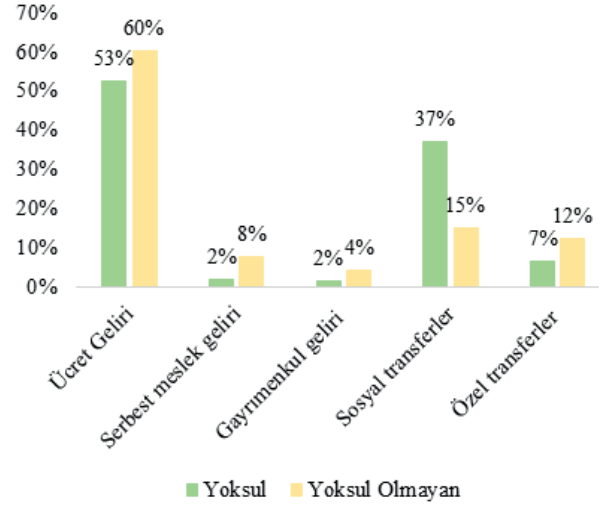
2019 ile Ocak 2022 arasında iki katına çıkarken, TÜFE son iki yılda 3,5 kat artmıştır. Yetkililer, düşük gelirli haneler için riski azaltmak amacıyla 2019 yılında 2.740 TL olan yıllık asgari ücreti 2024 yılında 24.000 TL'ye çıkararak 8,8 katlık bir artış gerçekleştirmiştir. Ancak, ücret geliri yoksullar arasındaki toplam gelirin sadece yüzde 53'ünü oluştururken, toplam gelirin

yüzde 37'si KTT'deki yerel idareden gelen sosyal transferlere bağlıdır (Şekil 1.19). 2019 ve 2024 yılları arasında, emekli maaşları ve sosyal yardım ödemeleri sırasıyla sadece 4,6 ve 6,2 kat artmıştır.

Şekil 1.18 Bileşenler bazında TÜFE, Ocak 2019-2024

Şekil 1.19 Gelir kaynakları, yoksul ve yoksul olmayan hanehalkları

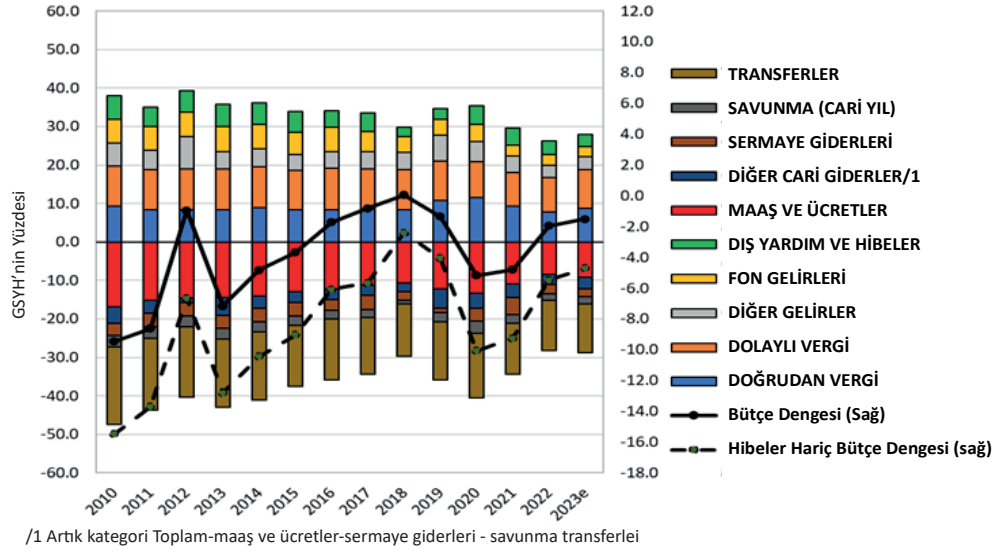
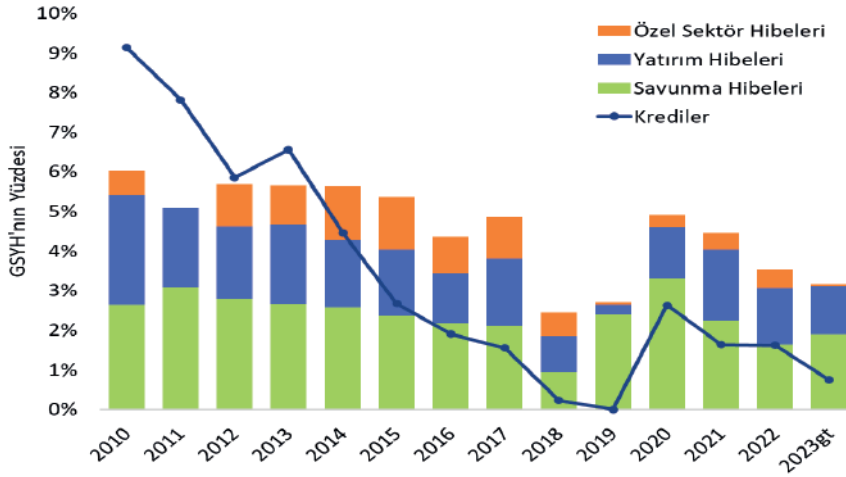
Kaynak: HBA 2022'ye dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları; KtT 'İK'. Yoksulluk, eşdeğer harcanabilir gelire sahip kişilerin payı olarak hesaplanmaktadır.

1.4 Cari giderlerden kaynaklı baskıların devam ettiği bir bağlamda mali konsolidasyon devam etmiştir

2021 yılında başlayan mali konsolidasyon o tarihten bu yana devam etmiş olup, hem giderlerin hem de gelirlerin GSYH'ye oranı pandemi öncesi ortalamalarının altındadır (Şekil 1.20). Giderler 2023 yılında yaklaşık 40 milyar TL'ye (nominal olarak 1,5 milyar Avroya eşdeğer) ulaşarak 2022 hacminin iki katına çıkmış, GSYH'ya oranı bakımından ise yüzde 29 ile 2022 yılıyla aynı seviyelerde kalmıştır. 2020 yılında GSYH'nin yaklaşık yüzde 40'ı ile en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra, pandemi sonrası harcama oranı (GSYH'nin yüzdesi olarak) 2010-2019 arasındaki pandemi öncesi dönem ortalaması olan yüzde 39'un oldukça altına düşmüştür. 2023 yılında toplam harcamaların yüzde 40'ından fazlası transferlere giderken, bunu yüzde 40'ın biraz üzerinde bir oranla maaş ve ücretler takip etmiştir. 2022 yılında toplam giderlerin yüzde 9'unu oluşturan sermaye giderleri daha da azalarak yaklaşık yüzde 7'ye inmiştir. 2022 yılında toplam giderlerin yüzde 6'sını oluşturan savunma giderleri 2023 yılında hafif bir artışla yüzde 7'ye yükselmiştir. 2022 yılında 17 milyar TL (0,964 milyar Avro) olan hibeler hariç yerel gelirler, yaklaşık 35 milyar TL'ye (nominal olarak 1,3 milyar

Avro eşdeğeri) yükselmiş, GSYH'ye oranı ise 2022'deki yüzde 22,6 seviyesinden 2023 yılında hafif bir artışla yüzde 25,6'ya çıkmıştır. Bu artışta, artan fiyatlar nedeniyle, yerel gelirlerin yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan dolaylı vergiler ve yerel gelirlerin yüzde 34'ünü oluşturan doğrudan vergiler etkili olmuştur. Gelirlerin GSYH'ye oranı 2021 ve 2022 yıllarına göre toparlanmakla birlikte, 2010-2019 arasındaki pandemi öncesi dönem ortalaması olan yüzde 30'un oldukça altında kalmıştır. Mali açık da azalmakta olup, 2020'deki rekor açığın ardından pandemi öncesi seviyelere ulaşmıştır.

Mali konsolidasyon aynı zamanda Türkiye Hükümeti'nin artan harcamalar ve depremlerle ilgili yatırım ihtiyaçlarıyla karşı karşıya kalması nedeniyle Türkiye'den alınan mali destekteki genel daralmayı da yansıtmaktadır. Türkiye'den hibe şeklinde alınan mali destek, gelirler ve bütçe giderleri arasındaki finansman açığının azaltılmasında en önemli finansman kaynağını oluşturmaktadır; 4,2 milyar TL (0,165 milyar Avro) tutarındaki bu desteğin yarısından fazlası savunma hibeleri şeklindedir (Şekil 1.21). Türkiye'den alınan krediler 0,991 milyar TL (38 milyar Avro) olmuştur. Türkiye'den gelen mali desteğin azalması dış dengeyi ve dış finansmanı da etkilemekte, ikiz açıkları daha da ağırlaştırmaktadır. Borcun yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmesi, ancak yüksek enflasyon nedeniyle borcun GSYH'ye oranının tarihsel or-

Şekil 1.20 Mali hesaplar: gelirler, giderler ve denge (GSYH'nin %'si olarak)**Şekil 1.21** Türkiye'den sağlanan dış finansman

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları, KTt 'maliye bakanlığı'.

talamanın altında kalması beklenmektedir. Ancak, kısa vadede bu durumun 'kamu' maliyesi için fayda sağlaması muhtemel olmakla birlikte, yüksek enflasyon bağlamında, olumsuz bir arz şokunun ekonomik faaliyet üzerindeki olumsuz etkisi, yüksek enflasyonun borç oranları üzerindeki olumlu etkisinden daha ağır basabilir.

KTt'deki yerel idarenin 2023 yılı sonunda (ilk kez) orta vadeli bütçe çerçevesini (OVBC) onaylaması, kurala dayalı ve sürdürülebilir bir kamu maliyesi çerçevesinin oluşturulma-

sına yönelik önemli bir ilk adımdır (bakınız Kutu 1.1). İlk olarak, OVBC, önerilen politika önlemlerinin hanehalkları üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri de dikkate alınarak daha da güçlendirilebilir. Bu aynı zamanda KTt'deki yerel idarenin yoksulları ve en kırılgan grupları korumak için hedefli destek tasarlamasına da olanak sağlayacaktır.¹⁰ İkinci olarak, OVBC, bütçenin dayanıklılığını izlemeye yönelik göstergeler getirilerek, örneğin yatırım ve bütçe harcamalarının iklim-bütçe etiketlemesi yoluyla uyum ve azaltım gündemine katkıda bulunup bulunmadığını değerlendirerek daha

10 Dünya Bankası. 2023. Kıbrıs Türk Ekonomisi: Zorlu Zamanlarda Yol Almak. Makroekonomik İzleme Raporu. <https://www.abbilgi.eu/tr/yayinlar/kibris-turk-ekonomisi-zorlu-zamanlarda-yol-almak-2134> adresinden erişilebilir.

da güçlendirilebilir. Daha genel olarak, OVBC tipik olarak mali kurallar ve mali konseylerin yanında ve borç limitleri, bütçe fazlası hedefleri veya bütçe açığı tavanları veya geniş harcama limitleri gibi orta vadeli toplam mali hedeflere bağlılık, bunlara karşı raporlama yapılması ve hesap verebilirliğin sağlanması doğrultu-

sundaki diğer gereklilikler dahil olmak üzere orta vadeli maliye politika planlamasına yönelik daha geniş bir çerçeve setinin bir parçasını oluşturmaktadır (ayrıca bakınız Dünya Bankası, 2022).¹¹

Kutu 1.1: KT ekonomisi için uygulamaya konulan ilk orta vadeli bütçe çerçevesi

2023 yılında, KT'deki yerel idare, ilk OVBC'yi onayladı. OVBC, gelir ve giderlerin çok yıllık bir perspektifte önceliklendirilmesine, sunulmasına ve yönetilmesine yönelik bir dizi kurumsal düzenlemedir. Bu çerçeve, politika yapıcılarının mevcut ve önerilen politikaların etkisini birkaç yıl boyunca göstermelerini, geleceğe dönük bütçe önceliklerini işaret etmelerini veya belirlemelerini ve sonuçta kamu harcamalarının daha iyi kontrol edilmesini sağlar. OVBC, mali planların birkaç yıllık bir dönem için etkileri göz önünde bulundurularak hazırlanmalarını sağlayan tüm sistemleri, kuralları ve prosedürleri içerir. OVBC genellikle farklı ancak birbirini güçlendiren amaçları etrafında oluşturulur: (i) kamu maliyesinin sürdürülebilirliğini ve çok yıllık mali disiplini güçlendirmek; (ii) harcamaların sektörler ve öncelikler arasında daha etkili bir şekilde dağıtılmasını sağlamak ve (iii) bütçe yöneticileri tarafından kaynakların daha verimli kullanılmasını teşvik etmek.

KT'deki yerel idare için 2024-2026 dönemini kapsayan OVBC, kamu yatırımlarının büyüme üzerindeki etkisini en üst düzeye çıkarmayı, özel sektör yatırımlarını desteklemeyi ve istihdam ve refahı artırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, plan makroekonomik istikrar çerçevesinde kapsayıcı büyümenin desteklenmesini vurgulamaktadır. Bu, cari açığın ve enflasyonun kademeli olarak düşürülmesini içermektedir. Bu dönem süresince, tasarrufların artırılması, yatırımların teşvik edilmesi ve ekonominin rekabet gücünün ve verimliliğinin artırılması yoluyla büyümenin desteklenmesi üzerinde de odaklanılacaktır. Bu unsurlar, daha sağlam ve eşitlikçi bir ekonomik manzaraya ulaşmak için en temel öncelikler olarak belirlenmiştir.

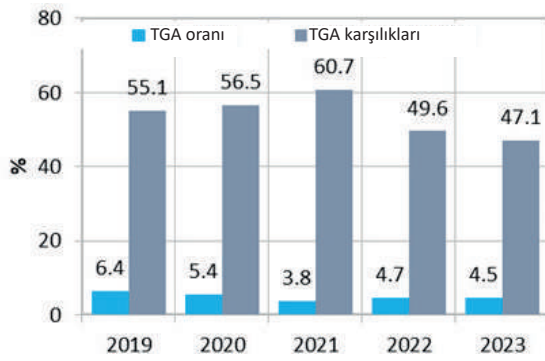
2024-2026 OVBC, hem harcama hem de gelir tarafında izlenecek temel politikaları içermektedir. Örneğin, OVBC, harcamalarla ilgili politikalar arasında, bütçe harcamaları ve yatırımlarla ilgili politikaları içermekte ve bütçe tahsisinde verimliliği ve hesap verebilirliği artırmanın üzerinde odaklanmaktadır. Gelirle ilgili politikalar arasında, örneğin kumar, finansal varlıklar ve kaldıraçlı işlemler (forex), gelir vergisi ile ilgili vergi reformlarının vergi gelirlerini arttırması beklenmektedir. Emlak vergisi ve lüks tüketim vergilerine ilişkin reformların, emlak piyasasındaki mevcut değerleri ve eğilimleri yansıtmaları ve vergi gelirlerinin arttırılmasına katkıda bulunmaları beklenmektedir. Nisan 2024 itibarıyla EFT-POS özellikli yeni nesil mali cihazların kullanımının zorunlu hale getirilmesi, kayıt dışılığı azaltmayı ve katma değer vergisi (KDV) gelirlerini arttırmayı amaçlamaktadır. Son olarak, OVBC, daha iyi uyum ve yatırım yoluyla gelirleri arttırması beklenen mevsimsel ve bölgesel denetim programları gibi vergi idaresi önlemlerini de içermektedir.

11 Dünya Bankası. 2022. *Kıbrıs Türk Ekonomisinin Dayanıklılığını Test Etmek*: Makroekonomik İzleme Notu. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099161502282335982/p1550440e68ffb09709c630c8cf40f3dcc8> adresinden erişilebilir.

1.5 KT bankacılık sektörü dayanıklılığını göstermiştir ancak riskler halen yüksek seviyededir

KT ekonomisinde bankacılık sektörü kredileri 2023 yılında daha da yoğunlaşmıştır. 2023 yılında brüt krediler yüzde 62,7 oranında artmıştır. Bu artışta en belirleyici etken, şirketlerin işletme sermayesi kredileri ve hanehalkının tüketici kredileri olmuştur. 2022 yılı ile karşılaştırıldığında, TL krediler yüzde 47,9 oranında artarken, döviz cinsinden krediler yüzde 72,5 oranında artmıştır. İşletmeler için üretim maliyetlerinin yükselmesi, işletme sermayesine olan talebin güçlenmesine yol açmıştır. Tüketici iyimserliğindeki iyileşme ile birlikte güçlü işgücü piyasası tüketici kredilerine olan talebi desteklemiştir. Mevduatların neredeyse yüzde 84'ünün döviz cinsinden olması ve (her ne kadar azalma eğiliminde olsa da) kredilerin büyük bir kısmının halen TL cinsinden olması nedeniyle, kur uyumsuzluğu KT bankacılık sistemini dolaylı sistemik riske maruz bırakabilir.

Şekil 1.22 KT bankacılık sektörünün aktif kalitesi

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları, KTt 'merkez bankası'.

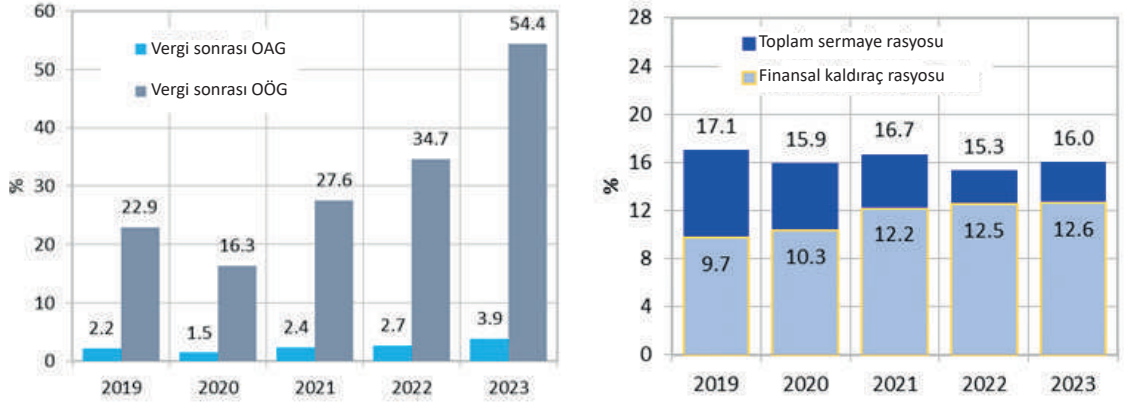
2023 yılında bankaların kredi portföyünün kalitesi 2022 yılına göre hafif bir iyileşme gösterse de, 2023 sonu itibariyle kaydedilen sonuçlar yıl sonuna doğru tahsili gecikmiş alacaklarda (TGA) yaşanan artışa işaret etmektedir (Şekil 1.22). 2022 yılında yüzde 4,7 olan TGA oranı 2023 sonu itibariyle hafif bir iyileşme ile yüzde 4,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu tablo, başlangıçta TGA oranının 2023 ortalarına kadar düştüğü iyi sonuçların ardından, 2023 sonu itibariyle takipteki alacakların daha fazla

muhasabeleştirilmesi sonucunda durumun tersine döndüğü 2023 genelindeki sonuçları maskeleymektedir. TGA karşılıkları (TGA'ların payı olarak) kısmen kötüleşmiş ve 2023 sonu itibariyle yüzde 47,1'e gerilemiştir. Bu bağlamda, finansal sektörden kaynaklanan risklerin yakından izlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Genel bankacılık sistemi, istikrar, sermayeleşme ve kârlılık açısından güçlü bir görünüm sergilemektedir, ancak farklı bankacılık grupları arasında halen belirgin farklılıklar gözlenmeye devam etmektedir. (Şekil 1.23). Likit fonların büyük kısmı nakit ve mevduat şeklindedir ve bu durum bankaların ani şoklara karşı dayanıklılığını korumaktadır. Genel sermaye yeterlilik rasyosu (SYR), farklı bankacılık grupları arasında önemli farklılıklar olsa da, 2023 sonu itibariyle yüzde 16'ya ulaşmıştır. SYR düşük olmasına ve özel bankalar arasında yasal sınıra yaklaşmasına rağmen, 2023 yılında 2022 yılına göre kaydedilen yaklaşık 2 puanlık iyileşme, her ne kadar bazı bankacılık gruplarında ('kamu' ve şubeler) eğilimler kötüleşse de, genel sistemin daha iyi sermayelendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Sermaye pozisyonunun, yüksek risk ağırlığı taşıyan varlıklarda önemli artış sonucunda, finansal varlık değerlemeleri üzerinde oluşan olumsuz etkiden etkilendiği görülmektedir. Kârlılık rekor seviyelere ulaşmıştır. Temel getiri göstergeleri de önemli ölçüde artmıştır: 2022 sonunda yüzde 2,7 olan ortalama aktif getirisi (OAG) 2023 itibariyle yüzde 3,9'a ve yüzde 34,7 olan ortalama özkaynak getirisi (OÖG) çarpıcı bir şekilde yüzde 54,4'e yükselmiştir. Kârlılık artışına en büyük katkı yüksek ölçüde likit varlıklardan elde edilen gelirlerden ve net faiz gelirinden gelmiştir.

Faiz oranı dinamikleri ve hizmetler sektörünü etkileyebilecek gelecekteki ekonomik gelişmelere ilişkin belirsizlikler nedeniyle riskler halen yüksek seviyelerdedir. Faiz oranları artmaya devam etmiştir. Örneğin, özel bankalar tarafından TL mevduatlara uygulanacağı bildirilen azami faiz oranı Mart 2023'te yüzde 37 iken Mart 2024'te yüzde 47'ye ulaşmıştır. Kredilerde ise TL cinsinden tüketici kredilerinde faiz oranları yüzde 55'e, döviz cinsinden kredilerde ise yüzde 12'ye ulaşmıştır. Reel faiz oranları halen negatif olsa da, artan faiz oranları, krediler ve mevduatlar arasındaki yüksek ve artan kur uyumsuzluğu nedeniyle yüksek borçlu firmalar ve hanehalkları için risk oluş-

Şekil 1.23 KT bankacılık sektörünün karlılığı ve sermaye durumu

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları, KTT 'merkez bankası'.

turmaktadır. Bir yandan, şirketlerin daha iyi borç servisi kapasitesi, kredi kuruluşlarının faiz artışlarının yol açtığı ilk şoku absorbe etmesini ve şirketlerin daha büyük miktarda borç servisi gerçekleştirmesini mümkün kılarak hizmetler sektöründeki risklerde önemli artışları hafifletmektedir. Diğer yandan, üretim/teslim süreci finansmanının artan maliyetleri ve vadesi gelen borçların yeniden finansmanındaki zorluklar, finansal olmayan şirketler kesiminde kredi riskine yol açabilir ve bu durum bankaların kredi portföylerinin kalitesi üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir. Uzun süreli jeopolitik istikrarsızlıklar ve fiyatlardaki oynaklıklar şirketler kesiminin iş performansını olumsuz etkilerken, hizmetler sektörü, özellikle de 'turizm' üzerindeki etkiler daha belirgin olabilir.

Denetleme mercileri her türlü riski proaktif bir şekilde izlemeye devam etmeli ve bankaların aktif kalitesindeki potansiyel düşümlere karşı tam olarak hazırlıklı olmalarını gerektirmelidir. Bankalararası Para Transferi Sisteminin uygulamaya konulması ve kara para aklamanın önlenmesine ilişkin düzenlemelerin yürürlüğe konulması ve güçlendirilmesi ile ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, bankaların sağlam kredi riski izleme ve yönetim süreçlerine, uygun kredi sınıflandırmasına, doğru kredi kademelenmesine ve yeterli kredi zarar karşılıklarına sahip olmalarının sağlanması halen çok önemlidir. Düzenleme ve denetleme mercileri ihtiyatı elden bırakmamalı ve gayrimenkul kredilerini (özellikle ticari), teminatsız tüketici kredilerini, yüksek kaldıraçlı borçluları ve yükselen enflasyona karşı özellikle kırılgan durumdaki sektörleri yakından izlemelidir.

1.6 Görünüm fiyat baskılarının normalleşmesine ve reformların hızına bağlıdır

Yüksek enflasyonun ve zayıf dış ortamın devam ettiği bir ortamda, KT ekonomisi için ekonomik büyüme hızının 2024 yılında yüzde 2,7'ye düşmesi beklenmektedir (Şekil 1.1 ve Tablo 1.1). Avro bölgesi için, özellikle geçtiğimiz yıl dış ticaretin düşük katkısı göz önüne alındığında ortaya çıkacak bir baz etkisi nedeniyle fiyat baskılarının hafiflemesi ve reel ücretlerdeki toparlanmanın desteği ile 2024 yılında büyümenin hafif bir iyileşme ile yüzde 0,7'ye yükseleceği tahmin edilmektedir. Esasen, Avro bölgesi ticareti için 2023 yılı resesyon yılları dışında kaydedilen en kötü yıllardan biriydi. Bununla birlikte, kısıtlayıcı kredi koşullarının yanı sıra düşük ihracat artışının, özellikle yatırım olmak üzere iç talebi sınırlaması beklenmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti için 2024 yılında büyümenin, tüketicilerin ve iş dünyasının ekonomik beklentilerinin etkisi ile, daha önce beklenenden biraz daha yüksek bir oranla yüzde 2,8 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Çalışanların yaklaşık yarısı için otomatik ücret endekslemesi satın alma güçlerini koruduğu için, iç talebin ana sürükleyici güç olmaya devam etmesi beklenmektedir. Kısmen Toparlanma ve Dayanıklılık Fonunun da desteği ile, gayrimenkul, sağlık, ulaştırma ve turizm alanlarındaki büyük yatırım projelerinin de büyümeyi desteklemesi beklenmektedir. Öte yandan, devam eden ekonomik belirsizlikler ve yatırımların neden olduğu güçlü ithalat

talebi nedeniyle net ihracatın katkısının zayıf kalması beklenmektedir. Türkiye’de ise, sıkılaştırıcı politikaların iç talebi sınırlamaya devam etmesi nedeniyle büyümenin 2024 yılında yüzde 3,1 ile pandemiden etkilenen yıllar dışında 2009’dan bu yana en düşük seviyesine gerilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda, KT ekonomisinden büyümenin pozitif seyretmeye devam etmesi beklenirken, bir yandan devam eden yaşam maliyeti krizinin diğer yandan zayıf seyreden dış ve iç talebin etkisiyle büyüme hızının 2024 yılında yüzde 2,7’ye gerilemesi beklenmektedir.

KT ekonomisinin görünümündeki riskler halen aşağı yönlüdür. Dış tarafta, başta Avro bölgesi ve Türkiye olmak üzere kilit ticaret ortaklarında beklenenden daha yavaş bir toparlanma, dış fonlara olan yüksek bağımlılığı da göz önünde bulundurulduğunda, KT ekonomisinin büyümesini zayıflatabilir. Küresel ve bölgesel jeoekonomik ve ticari parçalanmanın derinleşmeye devam etmesi halinde bu risk önemli ölçüde artabilir. İç tarafta, görünüm üzerindeki enflasyonist riskler, büyük ölçüde Türkiye’deki döviz kuru gelişmelerinin ve makroekonomik politikaların yanı sıra ‘ithalat’ fiyatlarının etkisiyle yüksek seyretmeye devam etmektedir. Önde gelen emtia üreticisi ülke ve bölgelerdeki şiddetin tırmanması karşısında küresel emtia piyasalarının yeniden sıkılaşması durumunda ‘ithalat’ fiyatları da sert şekilde yükselebilir. TL’nin daha fazla değer kaybetmesi riskinin KT ekonomisi ve bankacılık sektörü üzerinde yansımaları olacaktır. Faiz oranlarının beklenenden daha uzun süre yüksek seyretmesi de finansal istikrara yönelik riskleri artırabilir. Artan fiyat baskıları daha fazla mali baskı yaratarak mali tamponların yeniden oluşumunu yavaşlatabilir. Halihazırda KTT’deki yerel idare yeni şokları karşılamak ve iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik yatırımları arttırmak için oldukça sınırlı politika tamponlarına sahiptir. Tarım ve turizm gibi kilit ekonomik sektörleri etkileyen iklim değişikliği, Kıbrıs Türk ekonomisi ve Kıbrıs adası için bir başka büyük risk teşkil etmektedir.¹² Son olarak, yaşlanma ve beyin göçü gibi demografik zorluklar ve özellikle yeşil ve dijital dönüşüm karşısında işgücü eksikliği ve beceri uyumsuzluğu ile karşı karşıya

kalan işgücü piyasaları da ekonomik görünüm için riskler oluşturmaktadır.

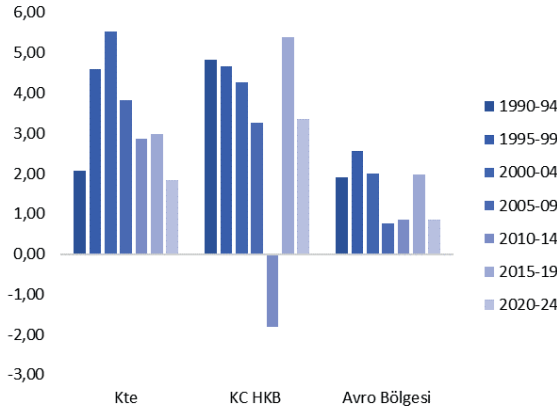
Ancak kısa vadeli kazanımları pekiştirerek sürdürülebilir büyümeye dönüştürmek için fırsatlar da bulunmaktadır. İlk olarak, YH ticaretinin ve geçişlerinin artmaya ve KT ekonomisini desteklemeye devam etmesi, böylelikle büyüme ve ekonomik entegrasyon için önemli bir fırsat sunması beklenmektedir. İkinci olarak, daha fazla kadının ve genel olarak daha fazla işçinin işgücüne katılması ile birlikte işgücüne katılımın artması sonucunda, KT ekonomisinin ekonomik olanaklarının daha da artması beklenmektedir. Ayrıca, KT ekonomisi ile KC HKB arasında işgücü hareketliliğinin artması, böylelikle sadece gelir artışına değil, aynı zamanda bilginin yayılma etkilerine de katkıda bulunması beklenmektedir. Son olarak, yeniden beceri kazandırma ve en çok etkilenenleri korumaya yönelik sosyal koruma önlemleri ile yeterli bir şekilde desteklenmeleri halinde, yeşil ve dijital dönüşümü sürdürmek için yönlendirilen fonlar ve yatırımlar aynı zamanda ekonomik büyüme için de fırsatlar oluşturacaktır (bakınız Kutu 1.2).

1.7 Fırsatları paylaşılan refaha dönüştürmek için reformlara ihtiyaç vardır

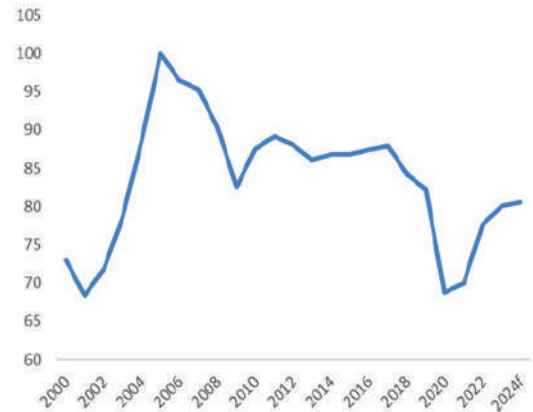
Tahminleri de içeren 2020–24 dönemi, ekonomik büyüme bakımından 1990’lı yıllardan bu yana on yıllık dönem başlangıçları arasındaki en zayıf dönem oldu. Bu durum KT ekonomisinin yanı sıra daha geniş anlamda Avro bölgesi ve küresel ekonomiler için de geçerlidir (Şekil 1.24). Bunun en önemli sebepleri arasında jeopolitik gerginliklerin ve küresel bir resesyonun damgasını vurduğunu bir dönem olmasının yanında yapısal verimsizliklerin devam etmesidir. Resesyon sonrası toparlanmanın ortadan kalkmasıyla birlikte, KT ekonomisi aslında zaten düşük seviyelerde olan ve düşmeye devam eden tarihsel ortalama büyüme oranlarının altında dengelenmektedir. Bu durum, kişi başına düşen gelirin azaldığı ve AB ekonomisine yakınsama yolunda çok az ilerleme kaydedilen uzun bir döneme dönüşmüştür. En kırılgan yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerden (EMDE) bazıları gibi, KT ekonomisi de geride kalmaktadır ve kişi başına

12 Dünya Bankası. 2023. *Kıbrıs Türk Ekonomisi: Zorlu Zamanlarda Yol Almak. Makroekonomik İzleme Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.abbilgi.eu/tr/yayinlar/kibris-turk-ekonomisi-zorlu-zamanlarda-yol-almak-2134>

Şekil 1.24 Yıllık reel GSYH artışı, 1990-2024t

Şekil 1.25 Kişi Başına düşen reel GSYH, 2005=100

Kaynak: KTe 'İK' verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personelinin hesaplamaları, WDI..

düşen gelirin 2024 yılında da 2019 seviyesinin altında kalacağı tahmin edilmektedir (Şekil 1.25); düşük gelirli ekonomilerin üçte birinden fazlasında ve kırılgan ve çatışmalardan etkilenen ekonomilerin yarısından fazlasında durum böyledir.¹³ Temel malların yüksek fiyatları, yaşam standartları ve beşeri sermaye gelişimi için büyük bir zorluk olmaya devam etmektedir. Zirveye ulaştığı 2022 yılından buy ana emtia fiyatlarında yaşanan zayıf düşüşler, gıda ve akaryakıtta tüketici fiyatlarına tam olarak yansımamıştır ve ücret artışları genellikle bu maliyetlerde daha önce yaşanan artışları halen telafi edememiştir.

Son birkaç yılda yaşanan büyük şoklar düşük gelirli haneleri orantısız bir şekilde etkilemiş ve yoksulluğu daha da ağırlaştırmıştır; yeni elde edilen veriler bunların etkilerini anlamaya yardımcı olabilir ve politika müdahalelerinin tasarımı için bilgi girdisi sağlayabilir. Pandemi ve Rusya'nın Ukrayna'yı işgali gibi şoklar, pandeminin eşit olmayan işgücü piyasası etkileri ve düşük gelirli hanehalklarının gıda harcamalarının yüksek payı gibi faktörler nedeniyle düşük gelirli haneler üzerindeki etkisinin daha şiddetli olmasına yol açmıştır. Bu etkiler aynı zamanda farklı şirketler ve sektörler arasında da farklılık göstermiştir. Şimdiye kadar KTe'deki yerel idarenin elinde çoklu krizlerin sosyo-ekonomik etkilerini değerlendirmek için sınırlı veri bulunmakla birlikte, bu raporun *Özel Sayısı*, Hanehalkı Bütçe Anketi ve Girdi-Çıktı Tabloları gibi yeni kullanıma sunulan veri setle-

rinin politika yapıcıların bilgiye dayalı kararlar almalarına nasıl yardımcı olacağını tartışmaktadır.

Yapısal zorlukların ele alınması paylaşılan refah için fırsatları güçlendirerek ve kırılganlıkları azaltarak KT ekonomisinde dayanıklılığı ve rekabet gücünü artırma potansiyeline sahiptir. KT ekonomisinin pandeminin neden olduğu resesyondan çıkmak için ticaretin genişlemesinden ve seyahatlerin yeniden açılmasından faydalandığı göz önünde bulundurulduğunda, kısa vadeli fırsatları ve sürdürülebilir büyümeye yönelik kazanımları pekiştirebilmek ve daha uzun vadeli zorlukların üstesinden gelmek için bu pencereden faydalanmak önemlidir. Ayrıca, gelecekteki şoklara karşı dayanıklılık oluşturabilmek için daha uzun vadeli zorlukların ele alınması kilit önem taşımaktadır. Dengesizliklerin son derece yüksek olduğu bir ortamda, bir yandan potansiyel büyümeyi sürdürülebilir bir şekilde hızlandırırken, aynı zamanda orta vadeli borç sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik ihtiyatlı maliye politikaları izlenmelidir. Bu bağlamda, finansal sektörden kaynaklanan riskler de dikkatli bir şekilde izlenmeli ve bunlara karşı gerekli önlemler alınmalıdır. KT ekonomisinin dayanıklılık kazanmasına ancak yeterli bir makroekonomik politika çerçevesi yardımcı olabilir ve herhangi bir reform gündemini desteklemek için böyle bir çerçeveden yararlanılmalıdır.

13 Dünya Bankası 2024. Küresel Ekonomik Beklentiler, Ocak 2024.

Yüksek seyreden bir enflasyon bağlamında, KTt'deki yerel idarenin artan harcama baskıları ile karşı karşıya olduğu da düşünüldüğünde, 'kamu' harcamalarının kalitesini iyileştirmek önemli olacaktır. Yüksek harcama ihtiyaçları çoğunlukla yaşam maliyeti kriziyle başa çıkmak için sosyal korumayı yaygınlaştırma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Sosyal koruma sistemi kısa vadede esasen sosyal yardım (SY) transferlerinin gerçek değerini korumayı hedeflemelidir. Ayrıca, sistem, özellikle sınırlı kaynaklar göz önüne alındığında, hedefleme mekanizmalarını iyileştirerek SY transferlerini yoksul ve kırılgan hanehalklarına sağlamayı amaçlamalıdır. Örneğin, "Muhtaç Yoksullar" programının uygunluk kriterleri, programın kapsamını iyileştirecek şekilde düzenlenebilir. Diğer harcama ihtiyaçları, iklim ve doğal afet uyum çabaları için çok ihtiyaç duyulan yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Kısıtlı bir mali hareket alanına sahip olan KTt'deki yerel idare, genel olarak harcamaları daha verimli ve performans odaklı hale getirerek ve hedefsiz ve bozucu sübvansiyonları azaltarak mevcut harcamaların kalitesini artırmalı ve bunları üretme dönük kalemlere yeniden yönlendirmelidir.

Öte yandan, KT ekonomisinin çoklu krizlerin ardından paylaşılan refaha giden yola yeniden girebilmesi için beş reform alanı öncelikli olarak öne çıkmaktadır:

- Yoksul ve en kırılgan kesimlere, yani yaşam maliyeti krizinden en çok etkilenenlere acil durum desteği sağlama üzerindeki odağı korumak.
- Yenilenebilir enerji (YE) kaynaklarına yatırımı artırarak, enerji verimliliğini teşvik ederek ve enerji tarifelerinde reform yaparak enerji güvenliğini güçlendirmek.
- Doğal afet ve iklim değişikliğiyle ilgili risklere karşı dayanıklılığı güçlendirmek. Bu finansal korumanın güçlendirilmesi, risk azaltımına yatırım yapılması ve afete hazırlık durumunun iyileştirilmesi yoluyla sağlanabilir.
- Rekabet gücünü arttıran reformlar yoluyla daha geniş anlamda dayanıklılığı güçlendirmek ve böylece daha rekabetçi bir özel sektör oluşturmak.
- Beşeri sermayeyi ve pandemi kaynaklı kayıplar sonrası toparlanmayı geliştirmek.

Kutu 1.2 Bir entegrasyon ve yakınsama fırsatı olarak yeşil dönüşüm

KTt'deki yerel idare Paris Antlaşması'nı 27 Şubat 2023'te onayladı ve ilk İklim Zirvesi Ekim 2023'te gerçekleştirdi; bunlar iklim değişikliğinin artan önemini kabul edilmesi bakımından önemli ilk adımlardır. Ancak, tarım, turizm ve çevre ile ilgili sektörel politikalar iklim gündemine yönelik kapsamlı bir yaklaşımdan yoksundur. 2024-2026 OVBC iklim sorunlarının ele alınmasına yönelik herhangi bir hüküm içermemektedir. KT ekonomisi için temel zorluklardan bazıları su ana planının olmaması, enerji güvenliği, sürdürülebilir turizm politikalarının olmaması ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) göstergeleri doğrultusunda kapsamlı verilerin olmamasıdır.

İklim değişikliği ile mücadele için ada çapında izlenecek bir yaklaşımın kabul edilmesi daha büyük başarıların elde edilmesine yardımcı olabilir. KT tarafından Paris Antlaşmasının onaylanması ve KC'nin AB politikalarına bağlılığı, iklim değişikliğini ele almanın önemi konusunda temel bir mutabakat oluşturmaktadır. İşbirliğine dayalı olarak yürütülecek çabalar; su yönetimi, yenilenebilir enerji geliştirme ve sürdürülebilir turizm gibi ortak zorluklar üzerinde odaklanabilir.

Yeşil mali politika araçlarının uyumlaştırılması yeşil dönüşümü desteklemeye yardımcı olabilir. Her iki toplum da yeşil mali tedbirlerin uygulanmasından veya geliştirilmesinden fayda sağlayabilir. KT için, çevre vergileri, yeşil teknolojiler için sağlanacak sübvansiyonlar ve yenilenebilir enerji yatırımları, iç politikaları uluslararası taahhütlerle uyumlu hale getirebilir. Ayrıca, bankacılık sektörünün iklim dostu bir strateji geliştirmesi gerekmektedir. KC için, ulaştırma ve sanayide emisyon azaltımına yönelik teşvikler gibi yeşil mali politikaların daha fazla entegre edilmesi, iklim değişikliği performans endeksi sıralamasında daha üst konumlara çıkılmasına yardımcı olabilir.

Son olarak, sivil toplumun aktif katılımı ve uluslararası destek, politika taahhüdü ile uygulama arasındaki boşluğu doldurabilir. Karşılıklı bağımlılığı geliştirebilecek yeşil altyapı yatırımlarının teşvik edilmesi, yeşil finansmanın kolaylaştırılması ve topluluklar genelinde sürdürülebilir uygulamaların desteklenmesi, sürdürülebilir bir ekonomiye geçişin hızlandırılmasına yardımcı olabilir.

KT ekonomisinde acilen ihtiyaç duyulan yapısal reformların uygulanmasındaki politika eylemsizliği ve gecikmeler de kırılganlığa katkıda bulunmuştur. Yıllar içinde, Türkiye'den gelen döngüsel mali destekle de sürdürülen konjonktür yanlısı döngüsel maliye politikasına dönülmesi, yüksek bütçe katılığına ve yüksek derecede konjonktür yanlısı maliye politikasına yansımış, böylelikle daha çok TL'nin değer kaybıyla tetiklenen enflasyonist dönemlerin etkisini artırmıştır.¹⁴ Özellikle dolaylı vergiler olmak üzere vergi çerçevesi hanehalkı bütçeleri üzerinde önemli bir olumsuz etki yaratmış ve yoksulluğun artmasına katkıda bulunmuştur; bu durum yoksullar üzerindeki yükü azaltmak ve eşitsizliği gidermek için daha etkili bir vergi-

ve transfer sistemine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.¹⁵ Daha önce de belirtildiği üzere, 2024-2026 OVBC'nin onaylanması ve söz konusu çerçeveye bağlı kalınması, kurala dayalı bir makroekonomik çerçevenin oluşturulması için doğru yönde atılmış çok önemli bir adımdır. 'İthalat' lisansları gibi rekabetçi olmayan uygulamaların tekrarlanması, hem özel sektörün hem de hanehalklarının aleyhine olacak şekilde daha yüksek fiyatlar olarak yansımıştır.¹⁶ Benzer şekilde, tarımsal sübvansiyon sisteminde yapılması gereken reformun gecikmesi, sektör için üretkenlik kayıplarına ve 'kamu' harcamalarının nispeten yüksek bir payının verimsiz kullanımına dönüşmüştür.¹⁷

Tablo 1.3 KT ekonomisinin temel ekonomik göstergeleri

	2019	2020	2021	2022	2023gt	2024t
Reel ekonomi						
Reel GSYH, %'lik değişim	0.2	-16.2	3.9	13.3	5.3	2.7
<i>Tarım, %'lik hacim değişikliği</i>	2.7	1.8	-1.5	-5.3	2.0	0.2
<i>Sanayi, %'lik hacim değişikliği</i>	-14.6	-15	16.8	7.0	4.0	1.5
<i>Hizmetler, %'lik hacim değişikliği</i>	1.4	-18.4	7.9	4.7	6.3	3.2
TÜFE, dönem ortalaması, %'lik değişim	19.5	11.7	21.4	99.7	73.8	85.0
Mali Hesaplar						
<i>Gelirler, GSYH'nın %'si</i>	34.6	35.5	29.7	26.2	28.0	26.0
<i>Giderler, GSYH'nın %'si</i>	35.9	40.6	34.5	28.1	29.5	28.2
<i>Mali Denge, GSYH'nın %'si</i>	-1.3	-5.2	-4.8	-2.0	-1.5	-2.3
<i>Türkiye'den gelen yardım hariç, GSYH'nın %'si</i>	-4.0	-10.1	-9.2	-5.5	-4.7	-5.7
<i>Yerel Denge^a, GSYH'nın %'si</i>	-0.5	-3.5	-2.5	-1.4	-0.8	-1.7
Ödemeler Dengesi^b						
Cari Açık, GSYH'nın %'si	11.8	-9.7	-2.4	2.3	-5.4	-2.7
<i>Dış hibeler hariç, GSYH'nın %'si</i>	9.1	-14.7	-6.9	0.5	-7.0	-4.4

Kaynak: 'DPÖ', 'istatistik kurumu' ve Dünya Bankası personeli.

Not: gt=gerçekleşme tahmini; t=tahmin.

^a Yerel Denge, yerel gelirler (Türkiye'den gelen hibeler hariç olmak üzere toplam gelirler) ile yerel giderler (Türkiye tarafından finanse edilenler hariç olmak üzere toplam giderler) arasındaki fark olarak hesaplanmıştır.

^b Ödemeler Dengesi verileri, IMF VI El Kitabına uygun olarak 2019 yılından itibaren revize edilmiştir.

14 Dünya Bankası. 2022

15 Dünya Bankası. 2023.

16 Dünya Bankası. 2021b. İthalat Kısıtlamalarının Kıbrıs Türk Piyasasına Erişen Mallar Üzerindeki Etkisine İlişkin Politika Notu. Yayınlanmamış Çalışma.

17 Dünya Bankası. 2021.

Bölüm 2: Özel Sayı: Paylaşılan Refah için Kanıta Dayalı Politika Oluşturma

Veriler, kamu programlarının ve politikalarının tasarımı, uygulanmasını ve değerlendirilmesini kolaylaştırarak kalkınmayı geliştirmek için önemli bir potansiyele sahiptir. “Daha İyi Yaşamlar için Veriler” başlıklı 2021 Dünya Kalkınma Raporu, kalkınma amaçlarının başarılmasında verinin rolünü açıklayan kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle, verilerden yararlanmanın üç temel yolu vardır:

1. Kanıta dayalı politika oluşturma ve daha iyi hizmet sunumu için veri kullanımı;
2. Hükümet politikalarını ve hizmetlere erişimi izlemek için sivil toplumun ve bireylerin verilerle katılımının sağlanması; ve
3. Verilerin özel şirketler tarafından üretim sürecinde uygulanması.

Kanıta dayalı politika oluşturma, başarılı kamu hizmet sunumu ve şeffaflık için büyük önem taşıyan temel ekonomik ve sosyal veriler, KTt’de halen sınırlıdır, ancak 2019 yılından bu yana önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Veri toplamada verimliliğini arttırmak amacıyla, 2019 yılında KTt’de bağımsız bir ‘İstatistik Kurumu’ (‘İK’) kurulmuş ve veri toplamadan sorumlu ana kurum olarak ‘Başbakanlık’ bünyesindeki ‘Devlet Planlama Örgütü’nün yerini almıştır. ‘İK’nın kurulması önemli bir ilk adım olmakla birlikte, ‘İK’nın veri toplama kapsamını ve verimliliğini arttırmak için halen kapsamlı desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. 2022 ve 2023 yıllarında, KT ekonomisi için iki önemli yeni veri seti kullanıma sunulmuştur: Girdi-Çıktı Tabloları (GÇT) ve Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA).¹⁸

Bu Özel Sayı, KTt için yapılan iki yeni anketin bulgularını temel almakta ve daha geniş anlamda KTt için kanıta dayalı politika oluşturma'nın önemi ve bunun nasıl güçlendirilebileceği üzerinde odaklanmaktadır. Bu Özel Sayı özellikle GÇT ve HBA ile ilgili şu dört soruyu ele almaktadır: (i) bunlar nedir? (ii) neden önemli-

dirler? (iii) bize ne söylemektedirler? (iv) nasıl kullanılabilirler? Sonunda ise, kanıta dayalı politika oluşturmaya güçlendirmek için önerilen üç yönlü bir eylem planı sunulmaktadır.

2.1 Girdi-Çıktı Tabloları: Özel Sektör için Kırılganlıklar ve Fırsatlar

Girdi-Çıktı Tabloları (GÇT) üreticiler ve tüketiciler arasındaki satış ve satın alma ilişkilerini tanımlayarak bir ekonomi içerisindeki sektörel karşılıklı bağımlılıkların analiz edilmesine olanak sağlarlar. Ayrıca, değişen göreceli fiyatların, işgücü ve sermaye gereksinimlerinin çıktı üzerindeki etkisi veya nihai talepteki değişikliklerin GSYİH ve bileşenleri üzerindeki etkisi vs. ile ilgili analizlerin yapılmasına da olanak sağlarlar. Bunların yanında, GÇT’ler istihdam ve emisyon çarpanlarının tahmin edilmesine de olanak sağlar. GÇT’ler, ticaretten kaynaklanan bağlantılar da dahil olmak üzere, belirli bir yılda bir veya birkaç ekonomideki üretime dönük ilişkilerin ölçülmesine ve tanımlanmasına olanak tanıyan istatistiksel bir ekonomik analiz aracıdır. GÇT’ler toplam girdi (sütun toplamaları) ve toplam çıktının (sütun toplamaları) eşit olduğu çift girişli bir matristir ve üretim ve harcama yaklaşımlarından GSYH ölçümleri sağlar. Ekonomiler ve sektörler arasındaki bağlantıların nasıl yapılandırıldığını anlamak, sadece bir ekonominin dünyaya bağımlılığını, kilit sektörlerin rolünü veya ekonomilerin küresel üretim ağlarında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin katma değerinin üretilmesine nasıl katkıda bulunduğunu analiz etmek için değil, aynı zamanda politika yapımcıların özel sektörün kırılganlıklarını ve fırsatlarını anlamaları için de yararlıdır.

Bu analiz, KT ekonomisi ve KC HKB üzerinde odaklanmakta ve KC HKB’nin 2017 GÇT’leri ile karşılaştırmalı olarak KT ekonomisi için yeni geliştirilen GÇT’leri temel almaktadır.¹⁹ Bu Özel Sayıda sunulan analiz üç temel hususu

18 Both the IOT and HBS were conducted by the ‘SO’, with the methodological support of the World Bank and financial support of the European Commission.

19 <https://www.cystat.gov.cy/en/> adresinden ulaşılabilir.

Kutu 2.1 KT için Girdi-Çıktı Tabloları

KT için arz-kullanım tablosu, Dünya Bankası tarafından sağlanan teknik yardım ve AB tarafından sağlanan finansman ile 'İstatistik Kurumu' tarafından, aşağıdakiler de dahil olmak üzere kilit sektörlerden kapsamlı bir veri kaynağı seti kullanılarak derlenmiştir:

- Yerel idare: ormancılık, hayvancılık 'daireleri' de dahil olmak üzere tarım (tarımsal fiyatlar, miktarlar, hayvancılık verileri); jeoloji ve madencilik; çevre koruma; ulaştırma; turizm; maliye (yerel gelir ve giderler, şirket ciroları); ticaret ('ithalat'/'ihracat' verileri);
- 'İstatistik kurumu' (TÜFE, HBA 2014-15 (fiyat/miktar ekstrapolasyonu)), 'Devlet Planlama Örgütü' (Gayrisafi Sermaye Oluşumu (GSSO) verileri)
- 'KIBTEK' (Enerji verileri)
- Yerel yönetimler
- Finansal göstergeler ('merkez bankasından' ödemeler dengesi, 'merkez bankasının' ve ticari bankaların mali tabloları, şirketlerden alınan ciro verileri, KR Sigorta ve Reasürans Şirketler Birliği'nden alınan sigorta verileri)

Yeni baz yıl olarak 2017 yılının tercih edilmesinde, Dünya Bankası ekibi tarafından bir dizi yılda GSYH cinsinden mevcut bilgi miktarını ölçmek ve buna göre sıralamak için hazırlanan standart bir aracın sonuçları esas alınmıştır.

Alıcılardan kullanım tablolarını baz fiyatlara dönüştürdükten ve sırasıyla ürün teknolojisi ve sabit sektör satışları varsayımlarını uyguladıktan sonra, sektör bazında ve ürün bazında GÇT'ler hazırlanmıştır. Girdi ve çıktı katsayılarının olduğu miktar ve fiyat modelleri (sırasıyla Leontief ve Gosh modelleri) formüle edilmiş ve basit etki analizi örneklerinde kullanılmıştır.

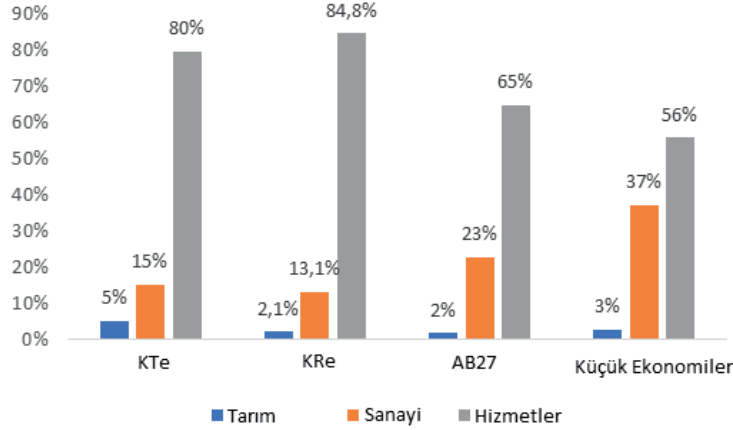
ele almaktadır: (i) katma değer in sektörel bileşimi; (ii) yurt içinde üretilen girdilerle karşılaştırılabilir olarak 'ithal' girdilere bağımlılık; ve (iii) ekonominin genel büyüklüğü ile karşılaştırılabilir olarak 'ithal' girdilerin büyüklüğü. Analiz hem genel ekonomi düzeyinde [üç toplulaştırılmış sektör düzeyinde (tarım, sanayi ve hizmetler)] hem de 48 alt sektör düzeyinde yapılmıştır. Analiz, KT ekonomisi için yeni derlenen GÇT'ye ilişkin ilk bilgileri ve bunların KC HKB ile karşılaştırılabilir olarak analizini sunmaktadır. Geleceğe dönük olarak, KT ekonomisindeki farklı sektörlerin ve özellikle Yeşil Hat ticaretinde yer alan sektörlerin istihdam çarpanının tahmini; her bir sektörün emisyonlara katkısının ve yeşil dönüşüme yönelik rolünün analizi; hizmet girdilerine bağımlılık göz önüne alındığında, alt sanayi sektörlerinde hizmet sektörlerindeki gelişmelerden kaynaklanan rekabet gücü kazanımlarının ölçülmesi; farklı sektörlerin artan girdi fiyatları gibi farklı şoklara maruziyeti gibi politika oluşturmayı destekleyecek başka boyutlar da araştırılabilir.

Hizmetlere güçlü bağımlılık ver küçük bir yurtiçi sanayi üretimi

KT ekonomisi ve KC HKB ortak bir özelliği paylaşmaktadır: hizmetlere yüksek düzeyde bağımlılık (Şekil 2.1). KT ekonomisinde ve KC HKB'de hizmetler sektörü katma değeri GSYH'nın sırasıyla yüzde 79,8'ini ve yüzde 84,8'ini oluşturmaktadır. Sanayi katma değeri, KT ekonomisi için KC HKB'ye kıyasla daha önemli bir paya sahiptir ve sırasıyla GSYH'nın yüzde 15,0'ünü ve 13,1'ini oluşturmaktadır. Öte yandan, KT ekonomisi için tarımdan elde edilen katma değer, KC HKB'deki payın iki katından fazlasına karşılık gelmektedir (sırasıyla GSYH'nın yüzde 5,1'i ve yüzde 2,1'i).

AB ve diğer küçük ekonomilerle karşılaştırıldığında, KT ekonomisi ve KC HKB, hizmetler sektörünün güçlü bir ağırlığının olduğu ve sanayi sektörünün önemli ölçüde daha az gelişmiş olduğu bir görünüm sergilemektedir. Hizmetler sektörü, küçük ekonomiler ve AB

Şekil 2.1 Sektörler (GSYH'nın payı olarak katma değer), 2017

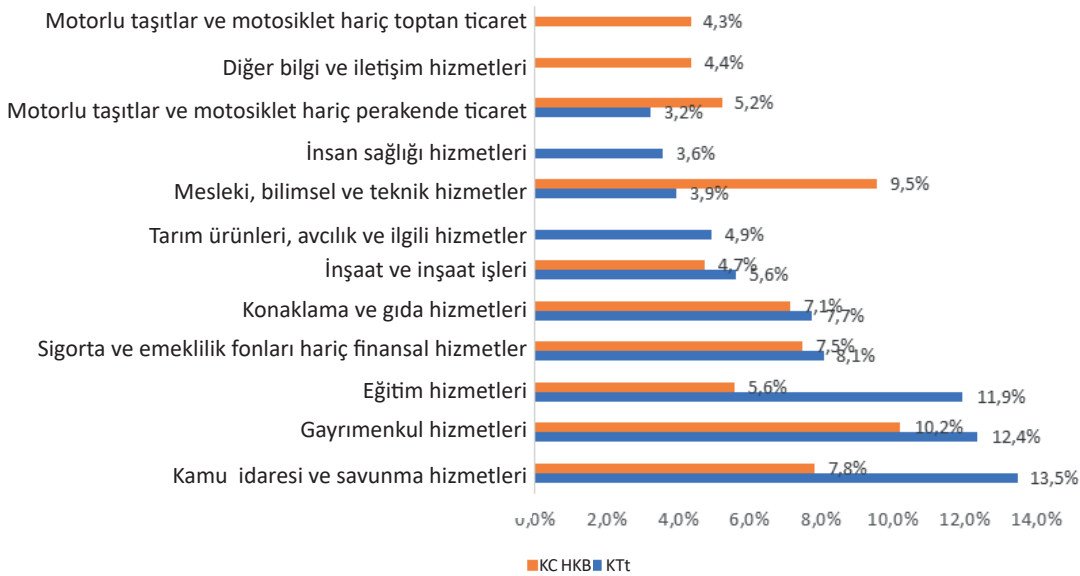
Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları, WDI.

düzeyinde, GSYH içerisinde (katma değer açısından) sırasıyla yüzde 56 ile yüzde 65 arasında bir paya sahiptir. Bu oranlar, hizmetler sektörünün KT ekonomisindeki ve KC HKB'deki paylarından çok daha düşüktür. Öte yandan, sanayi sektörü, AB düzeyinde GSYH'nın yüzde 23'ünü ve küçük ekonomiler arasında GSYH'nın yüzde 37'si kadarını oluştururken, KT ekonomisinde ve KC HKB'de çok daha az öneme sahip olduğu görülmektedir.

Hizmetlerle ilgili alt sektörler her iki ekonomide de ilk on sektör arasında ağırlıklı bir

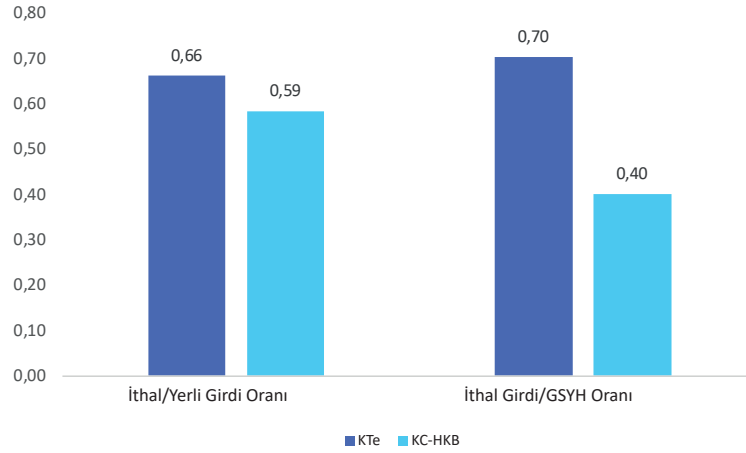
şekilde yer almaktadır, ancak aralarında belirgin farklılıklar bulunmaktadır (Şekil 2.2). KT ekonomisi için 'kamu' idaresi, gayrimenkul ve eğitim alt sektörlerinin rolü özellikle büyüktür. Öte yandan, KC HKB'de, BİT ve mesleki hizmetler daha büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Konaklama ve gıda hizmetleri, mali hizmetler ve inşaat sektörleri ise neredeyse eşit derecede önemlidir. Son olarak, KT ekonomisinde sağlıkla ilgili hizmetler de önemlidir. KT ekonomisinde, hizmetlerin yanında tarım sektörü de ilk on sektör arasında yer almaktadır.

Şekil 2.2 Ekonomideki ilk 10 sektör, GSYH'nın payı olarak

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları.

Şekil 2.3 İthalat bağımlılığı ve ithal girdilerin GSYH'ye oranı: KT ekonomisi ve KC HKB

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları.

KT ekonomisi, yerli girdilere kıyasla ve ekonominin büyüklüğüne göre 'ithal' girdilere yüksek bağımlılık sergilemektedir

Genel olarak, her iki ekonomi de hizmetler odaklı olduğundan dolayı, KT ekonomisi ve KC HKB ithalata ağır bir şekilde bağımlı değil (oranlar <1, Şekil 2.3). Bir ekonominin ithalat bağımlılıklarını anlamak, küresel piyasa dalgalanmaları ve uluslararası ticaret dinamikleri gibi dış şoklara karşı kırılganlığının değerlendirilmesinde çok önemlidir. Şekil 2.3'te ithal-yerli girdi oranı, yani bir ekonomide üretimde kullanılan ithal ve yerli ara girdilerin değeri gösterilmektedir. Hem ithal hem de yerli olmak üzere, girdiler bir ekonominin doğrudan gereksinimleridir, yani dolaylı gereksinimleri dikkate almazlar. Bu gösterge aynı zamanda her bir sektörün kullandığı ithal girdilerin yerli girdilere oranı olarak da bilinen, sektörel düzeyde bağımlılığı ölçmek için de kullanılabilir.

KT ekonomisi, ara girdilerde KC HKB'ye göre biraz daha 'ithalata' bağımlıdır. KT ekonomisi daha yüksek bir 'ithal'-yerli girdi oranı (0,66) sergilemektedir, bu da üretim süreçlerinde kullanılan girdilerin önemli bir kısmının 'ithal' kaynaklı olduğunu göstermektedir. KC HKB ise daha düşük bir orana (0,59) sahiptir, yani yerli girdilere göre ithal girdilere bağımlılığı daha azdır.

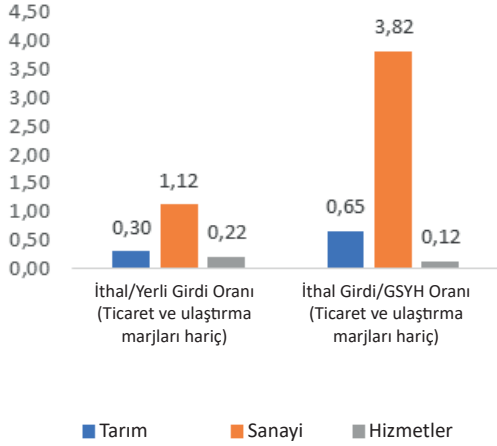
'İthal' girdilerin ekonominin büyüklüğü için-

deki payına baktığımızda, KT ekonomisi daha yüksek bir bağımlılık veya diğer şekilde ifade etmek gerekirse daha düşük bir ekonomik güç sergilemektedir. KT ekonomisi için 'ithal' girdilerin GSYH'ya oranı 0,70'e ulaşmaktadır; bu durum 'ithal' girdilerin değerinin GSYH'nin daha büyük bir payını oluşturduğunu vurgulamaktadır. KC HKB için bu oran 0,40 ile çok daha düşüktür ve ithal girdilerin ekonominin toplam çıktısının daha küçük bir bölümünü oluşturduğunu göstermektedir. Gösterge değerinin daha düşük olması aynı zamanda bir payda etkisini de yansıtmaktadır. Bir ülkenin ürettiği katma değer (veya ara tüketim) ne kadar yüksekse, girdilerin GSYH'ye oranı o kadar düşüktür. Bu bulgular sadece KT ekonomisinin dış ekonomik şoklara karşı potansiyel kırılganlıklarına işaret etmekle kalmamakta, aynı zamanda bu riskleri azaltmanın ve ara girdileri verimli bir şekilde kullanarak ekonomik tabanları genişletmenin önemini de vurgulamaktadır.

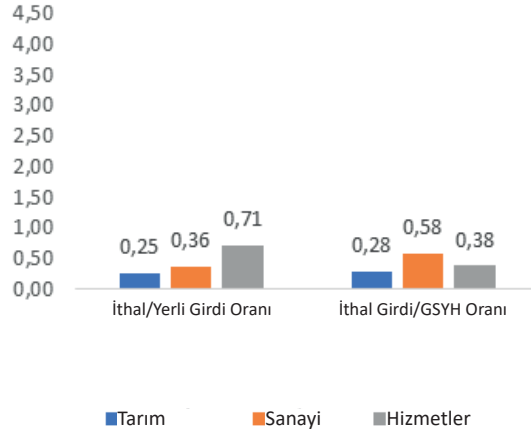
KT ekonomisinde tarım ve sanayi 'ithal' girdilere yüksek ölçüde bağımlıdır, ancak hizmetler sektörüne bağımlılığı daha azdır

KT ekonomisi için, sanayi sektörü, KT ekonomisindeki diğer sektörlerle ve KC HKB'ye kıyasla 'ithalata' çok daha fazla bağımlıdır (oranlar >1, Şekil 2.4). Şekil 2.4 ve 2.5, iki ekonominin her bir sektörü için ara girdi 'ithalatının' yerli girdi kullanımına oranını ve 'ithal' girdilerin GSYH'ye oranını göstermektedir. KT ekono-

Şekil 2.4 Sektörler bazında ‘ithalat’ bağımlılığı ve ‘ithal’ girdilerin GSYH’ya oranı: Kt ekonomisi

Şekil 2.5 Sektörler bazında ithalat bağımlılığı ve ithal girdilerin GSYH’ya oranı: KC HKB

Kaynak: Dünya Bankası personeli hesaplamaları.

misinde en fazla ‘ithal’ girdiye ihtiyaç duyan sektör, 1’in oldukça üzerinde bir orana sahip olan sanayidir. KT ekonomisinde sanayi sektöründe üretilen her bir birim GSYH neredeyse 4 birim ‘ithal’ girdi gerektirmektedir. Bu durum, KT ekonomisinde yerli tedarik zincirlerinin sınırlı bir şekilde genişlediğini göstermektedir. GÇT’deki bilgiler bu girdilerin menşei hakkında bilgi vermese de, kesinlikle ada içi ticaret için büyük bir fırsat olduğunu göstermektedir.

Kırılganlıklar ve Fırsatlar

Bir ekonomi için belirli bir zamanda ithalata olan yüksek bağımlılık, hem kırılganlıkların hem de fırsatların bir işaretidir. Diğer yandan, KT ekonomisinin ‘ithalata’ bağımlılık oranının yüksek olması, uluslararası fiyat değişiklikleri, döviz kuru dalgalanmaları ve tedarik zinciri aksaklıklarına karşı potansiyel bir kırılganlığa işaret etmektedir. Bu bağımlılık, ekonomiyi çeşitlendirmeyi ve yerli üretim kabiliyetleri ile verimliliği artırmayı amaçlayan ekonomi politikalarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Öte yandan, yüksek bir bağımlılık oranı, teknolojik değişimi teşvik eden endüstriyel bağlantıların derinleştirilmesini sağlayabilir. KT ekonomisi gibi küçük bir açık ekonomi için,

dünya standartlarında ‘ithalata’ erişim, alt üretimin ‘ihracat’ ve ‘yurtiçi’ rekabet gücü ve değer zincirlerine katılım açısından son derece önemlidir ve küçük ekonomiler için sadece dış ticareti arttırmanın ötesinde fırsatlar yaratır. Bir sonraki aşamada, ileri üretim teknolojileri ve yüksek kaliteli girdiler gerektiren yüksek karmaşıklık düzeyine sahip mamul ürünlerin ‘ihracatını’ arttırabilmek için, ‘ithal’ girdilerin içerdiği teknolojinin transferini sağlayabilir.

İki ekonomi arasında ithalata bağımlılık bakımından gözlenen tezat ada içi ticaret için fırsatlar ortaya koymaktadır. KT ekonomisinde ‘ithal’ girdilere ağır bir şekilde bağımlı olan sektörler, KC HKB ile ticaretin arttırılmasından faydalanabilir ve böylece nakliye ve üretim süresini ve maliyetini de azaltabilir. Ayrıca, ada içi ticaret, hem KT hem de KR şirketlerinin yararına olacak şekilde bilgi ve teknoloji transferlerini ve sinerjileri teşvik edebilir (bakınız Dünya Bankası, 2022).²⁰

20 Dünya Bankası. 2022. Kıbrıs Türk Ekonomisinin Dayanıklılığını Test Etmek: Makroekonomik İzleme Notu. Erişim adresi: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099161502282335982/p1550440e68ffb09709c630c8cf40f3dccc8>

2.2 Hanehalkı Bütçe Anketi: Hanehalkları için Gelir ve Refah Kaynakları

Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA), KT ekonomisinde sosyoekonomik istatistikleri izleyen tek veri kaynağıdır. Ancak, AB’de bu tür anketler tipik olarak yılda bir yapılırken, KT ekonomisinde bu anketin uygulanma sıklığı sadece 6-7 yılda birdir. Bu düşük sıklık, ‘İK’nın KT ekonomisinde meydana gelen değişikliklerin doğru ve zamanında değerlendirilmesini sağlama kabiliyetini sınırlamakta, dolayısıyla politika yapıcıların etkili politika müdahaleleri tasarlama olanaklarını kısıtlamaktadır. Yoksulluk ve kırlanlık rakamları çok düzensiz bir şekilde güncellenmektedir ve bu durum potansiyel olarak ailelerin risklere maruz kalmasına neden ol-

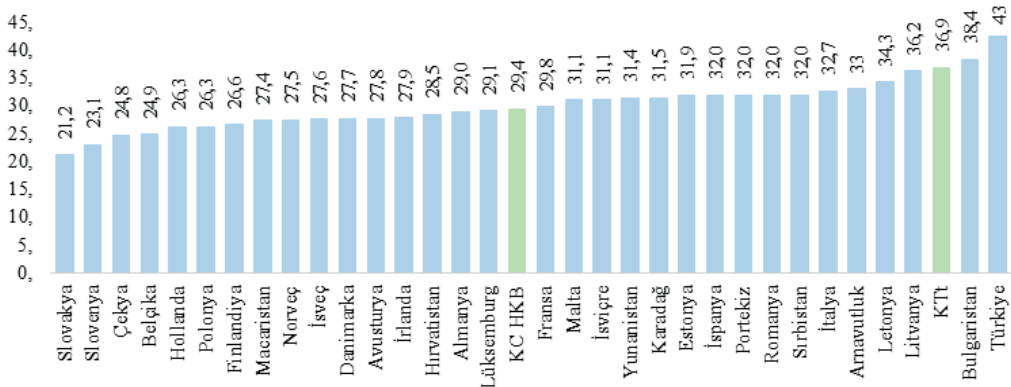
maktadır. Fiyatlar ve hanehalkı tüketimi yakından izlenememekte ve KT’deki yerel idarenin sosyal koruma programları olması gerektiği sıklıkta değerlendirilememektedir; dolayısıyla kaynakların verimsiz araçlara yatırılması riski artmaktadır.

HBA, harcama, tüketim, yaşam koşulları, refah ölçüleri ve yaşam standardıyla ilgili çeşitli göstergeler hakkında veriler toplamaktadır. KT’de en son anket Haziran 2021 ve Temmuz 2022 tarihleri arasında kesitsel yöntemle gerçekleştirilmiştir. Toplamda 1.391 hanede 3.819 kişi ile görüşülmüştür. Örneklem birimleri hanehalklarıdır. Tüketim, harcama ve yaşam koşullarına ilişkin bilgiler hanehalkı düzeyinde toplanırken, hanehalkı üyelerine ilişkin demografik göstergeler, istihdam ve eğitim bilgileri bireysel düzeyde toplanmıştır.

Kutu 2.2 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi veri toplama süreci

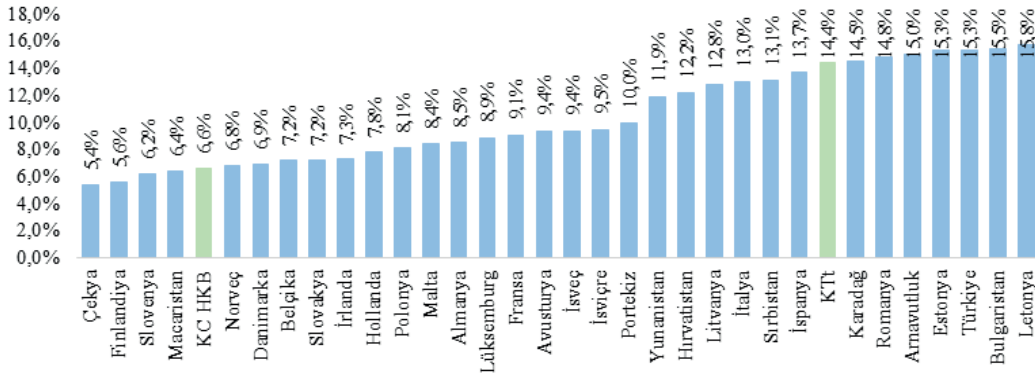
Dünya Bankası tarafından sağlanan teknik destek ve AB tarafından sağlanan finansman ile gerçekleştirilen 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi uygulama süreci üç aşamaya ayrılmıştır. İlk aşama, KT için kayıt alanlarının oluşturulması, örneklem seçimi, listeleme işlemi ve soru formunun güncellenmesini içeren anket uygulaması için hazırlık çalışmasıydı. Hazırlık çalışmaları Eylül 2020’de uydu görüntüleri kullanılarak kayıt alanlarının oluşturulmasıyla başladı. İkinci aşama, 12 ay boyunca 1.389 haneye yüz yüze anketin gerçekleştirildiği saha çalışmasıyla başladı. Örneklem, KT’deki tüketim ve harcama kalıplarının mevsimselliğini hesaba katmak için Temmuz 2021’den Haziran 2022’ye kadar on iki aylık bir döneme eşit olarak dağıtılmıştır. Son aşama anket sonrası kontrolleri, veri temizliğini ve nihai ham veri setinin teslimini içermiştir.

Şekil 2.6 Seçili Ekonomilerde Eşitsizlik, 2022

Kaynak: KTT 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları, Eurostat.

Şekil 2.7 Seçili Ekonomilerde Görelî Yoksulluk Oranı, 2022

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları, Eurostat. Yoksulluk, eşdeğer harcanabilir medyan gelirin yüzde 50'sinden daha azına sahip olan kişilerin payı olarak hesaplanmaktadır.

HBA 2022 beş temel amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir ve bir önceki ankete (HBA 2015) göre iki önemli iyileştirme getirilmiştir.

Bu amaçlar şunlardır: (i) ekonomik hesaplar için özel tüketim ile ilgili bilgi sağlamak; (ii) tüketici fiyat endeksinin hesaplanması için ağırlıkları tahmin etmek; (iii) hanehalkı tüketim kalıplarının zaman içindeki değişimini izlemek; (iv) nüfusun yaşam standardındaki gelişme eğilimlerini ve bölgesel özellikleri yansıtan kapsamlı bir gösterge sistemi elde etmek; ve (v) yoksulluk sınırının belirlenmesi ve diğer sosyo-ekonomik analizler için gerekli bilgileri sağlamak. Buna ek olarak, HBA 2022, 2015'teki bir önceki HBA'ya göre iki yeni iyileştirme getirmiştir.

- **Harcama bildirim metodolojisi.** HBA'nın bir önceki turunda hanehalklarından bir ay boyunca yaptıkları her alışverişini bir günlüğe kaydetmeleri ve her alışverişini Amaca Göre Bireysel Tüketim Sınıflamasına (COICOP) göre 10 haneli olarak kodlamaları istenmiştir. 2022 turu için gıda harcamaları ve tüketimi hatırlama yoluyla toplanmış ve COICOP'un yedi hanesi ile kodlanmıştır.
- **Anket uygulama yöntemi.** HBA 2022, KTt'de Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme (CAPI) yönteminin kullanıldığı ilk anket olmuştur. HBA ve İşgücü anketinin önceki turları, kağıt anket formları yoluyla uygulanıyor ve bunların daha sonra dijital ortama aktarılması gerekiyordu.

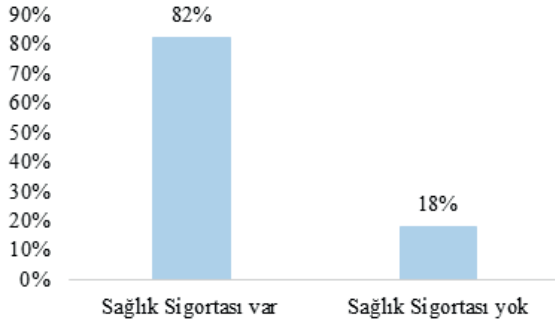
2015 ve 2022 yılları arasında eşitsizlik artarken görelî yoksulluk oranı sadece küçük bir miktar azalmıştır

HBA 2022, özellikle eşitsizlikle ilgili göstergelerin iki dönem arasında kötüleşmesiyle ilgili olarak KT ekonomisi için önemli bilgiler ortaya koymaktadır (Şekil 2.6). Eşitsizliği ölçen bir gösterge olan Gini katsayısı 2015 ve 2022 yılları arasında 0,34'ten 0,37'ye yükselmiştir. KTt'deki eşitsizlik halen hem KC HKB hem de AB'de görülen seviyelerin oldukça üzerinde seyretmektedir. En zengin yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı pay 2015 yılında toplam gelirin yüzde 40,6'sı iken, bu oran 2022 yılında yüzde 43,1'e yükselmiştir. Benzer şekilde, en alttaki yüzde 20'lik kesimin gelirden aldığı pay yüzde 7,1'den yüzde 6,6'ya düşmüştür ve KTt'de hanehalkı gelirlerindeki eşitsizliklerin kötüleştiğini göstermektedir.

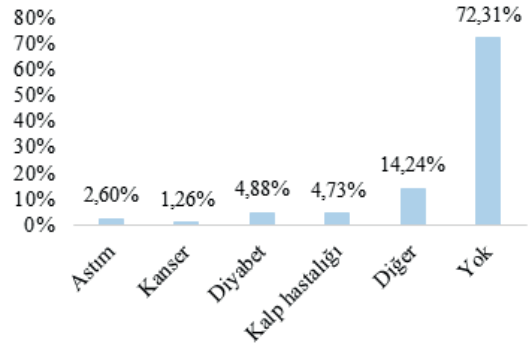
KTt'de görelî yoksulluk 2015 ve 2022 yılları arasında çok az azalmıştır ve halen KC HKB'de görülen seviyenin neredeyse iki katı kadardır (Şekil 2.7). Görelî yoksulluk, eşdeğer hanehalkı medyan gelirin yüzde 50'sinin altında yaşayan nüfusun payı olarak ölçülmektedir. 2015 ve 2022 yılları arasında görelî yoksulluk hafif bir düşüşle yüzde 15,4'ten yüzde 14,4'e inmiştir. Bu iyileşmeye rağmen, KTt'deki yoksulluk oranları halen AB ortalamasından ve KC HKB'de görülen orandan önemli ölçüde daha yüksek seyretmektedir.

Şekil 2.8 KTt nüfusunun sağlık göstergeleri, 2022

a. Sağlık sigortasına erişim

b. Kronik hastalıkların yaygınlığı

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları.

KTt'deki beşeri sermaye birikimi, yani sağlık, eğitim ve iş piyasası sonuçları, AB 'de görülen seviyelerin gerisindedir

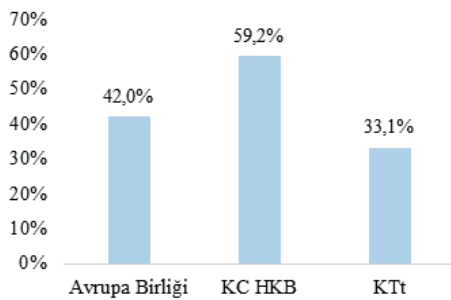
KTt'de kronik hastalıkların yaygınlığı yüksek olmasına rağmen nüfusun önemli bir kısmının sağlık sigortası bulunmamaktadır (Şekil 2.8). Beşeri sermaye -iyi sağlık, bilgi ve beceriler- insanların potansiyellerinin tamamına ulaşabilmeleri için kilit öneme sahiptir ve ekonomik büyümenin sürükleyici bir gücüdür. Nüfusun yaklaşık yüzde 18'inin herhangi bir sağlık sigortası bulunmamaktadır. Bu durum, bireylerin kendilerini herhangi bir sağlık şokuna karşı korumaları açısından ciddi riskler oluşturmaktadır. Öte yandan, yetişkinlerin yaklaşık yüzde

28'i, çalışma kabiliyetini ve üretkenlik düzeyini etkileyen kronik hastalıkları bulunduğunu bildirmiştir.

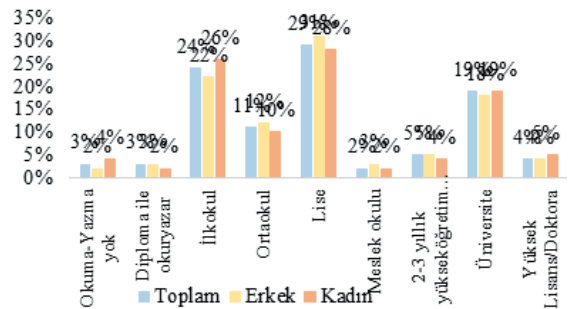
KTt'deki yetişkinler hem KC HKB'den hem de AB'den daha düşük yükseköğretim oranlarına sahiptir (Şekil 2.9). HBA 2022 sonuçlarına göre, 25-34 yaş arası nüfus içinde yükseköğrenimini (üniversite, teknik yüksek okul, vs.) başarıyla tamamlamış olanların oranı KTt'de sadece yüzde 33,1 olup, yüzde 42 olan AB ortalamasının ve yüzde 59'a ulaşan KC'deki oranın oldukça altındadır (Şekil 2.9, panel a). Ayrıca, yetişkinlerin yaklaşık yüzde 30'u beş yıl veya daha az eğitime sahipken, yaklaşık yüzde 11'i sadece ortaokulu tamamlamıştır ve bu da

Şekil 2.9 KTt'de beşeri sermaye birikimi, 2022

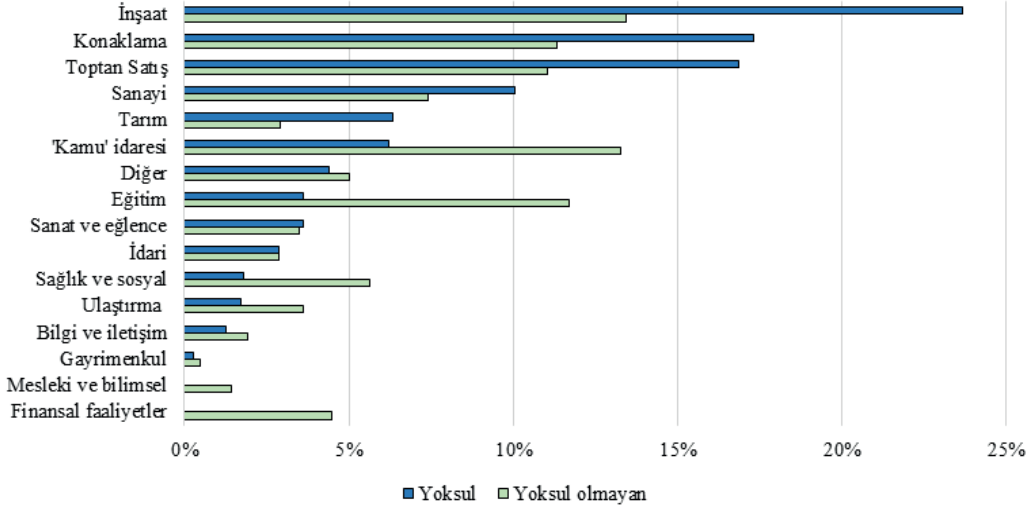
a. 25–34 yaş yetişkin nüfus için üniversite mezunlarının oranı

b. 25+ yaş yetişkinler için tamamlanan eğitim seviyeleri

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları, Eurostat.

Şekil 2.10 KTt'de çalışanların istihdam sektörü, yoksul ve yoksul olmayan hanehalkları, 2022

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları. Yoksulluk, eşdeğer harcanabilir median gelirin yüzde 50'sinden daha azına sahip olan kişilerin payı olarak hesaplanmaktadır.

yetişkinlerin yüzde 41'inin en fazla sekiz yıllık tamamlanmış eğitime sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 2.9, panel b). Bununla birlikte, KTt'de eğitim seviyesinde cinsiyet farklılıkları önemlidir.

Yoksul hanehalklarının reisleri düşük vasıflı özel sektör işlerinde çalışma eğilimi sergilemektedir. Özellikle, düşük gelirli işçilerin inşaat, konaklama, toptan satış, sanayi ve tarım sektörlerinde çalıştırılma olasılığı daha yüksektir. Yoksullar arasında inşaat sektöründe çalışanların oranı dörtte bir iken, yoksul olmayan hanehalkı üyesi işçilerin sadece yüzde 13'ü inşaat sektöründe çalışmaktadır. İnşaat sektörü, tarım ve konaklama ile birlikte, kayıt dışı istihdamın daha yüksek paylara sahip olduğu bir sektördür ve bu durum söz konusu işçiler arasındaki kırılmalıkları daha da arttırabilmektedir. Öte yandan, yoksul olmayan hanehalkı üyesi çalışanlar en çok eğitim, sağlık hizmetleri ve finans sektörleri ile birlikte kamu sektöründe istihdam edilmektedir.

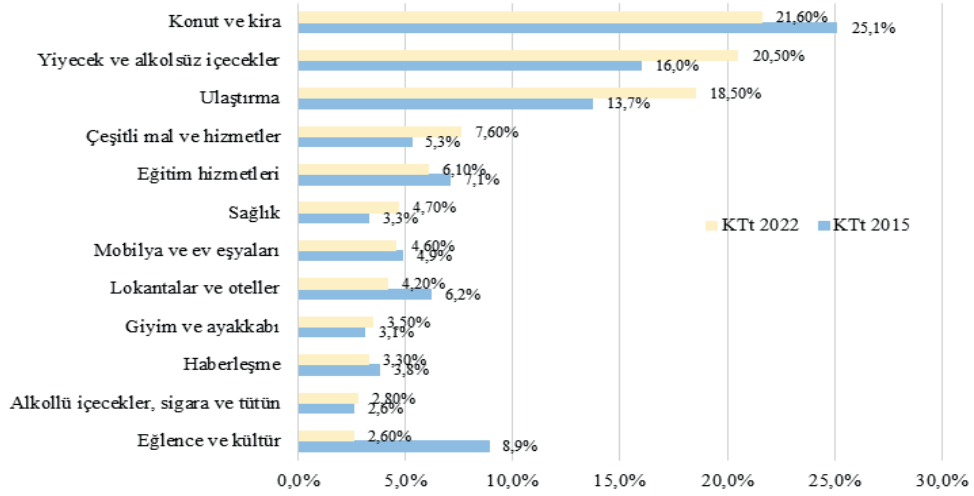
Zaman içinde tüketim kalıpları değişmiştir ve yoksul ve yoksul olmayan hanehalkları arasında önemli farklılıklar mevcuttur.

Hanehalkları 2022 yılında tüketimlerinin yaklaşık yüzde 60'ını konut ve kira, gıda ve ulaştırma için harcamıştır; bu tüketim

kalıbı hanehalklarını devam eden yaşam maliyeti krizine karşı özellikle kırılmal hale getirmektedir (Şekil 2.11). Tüketim harcamalarının en yüksek payını konut ve kira oluştururken (yüzde 21,6), bunu gıda (yüzde 20,5) ve ulaştırma (yüzde 18,50) takip etmiştir. Toplam harcamalar içinde en düşük paya sahip olan gruplar ise eğlence (yüzde 2,6), alkollü içecekler (yüzde 2,8) ve haberleşme (yüzde 3,3) olmuştur. Konut, gıda ve ulaşırmaya giden toplam tüketim payındaki genel artışın yanı sıra bu üç kategorinin görece önemindeki değişim nedeniyle 2015 yılından bu yana tüketim kalıbında önemli bir değişiklik gözlenmektedir. Özellikle 2015 yılında hanehalkları harcamalarının yüzde 55'ini konut ve kiraya, tüketime ve ulaşırmaya harcarken, gıdaya sadece yüzde 16, konut ve kiraya yüzde 25,1 ve ulaşırmaya yüzde 13,7 harcama yapmıştı.

Düşük gelirli hanehalklarının tüketim kalıpları yoksul olmayan hanehalklarına göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Şekil 2.12). En alt beşte birlik dilimde yer alan hanehalkları tüketim harcamalarının yarısından biraz fazlasını gıda ve barınma için harcarken, en zengin beşte birlik dilimde yer alan hanehalklarında bu oran sadece yüzde 36'dır. Yüksek gelirli hanehalklarının eğitim ve eğlence faaliyetlerine daha fazla harcama yapma olasılığı daha yük-

Şekil 2.11 KTt'deki hanehalklarının tüketim kalıpları, 2015 ve 2022

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları.

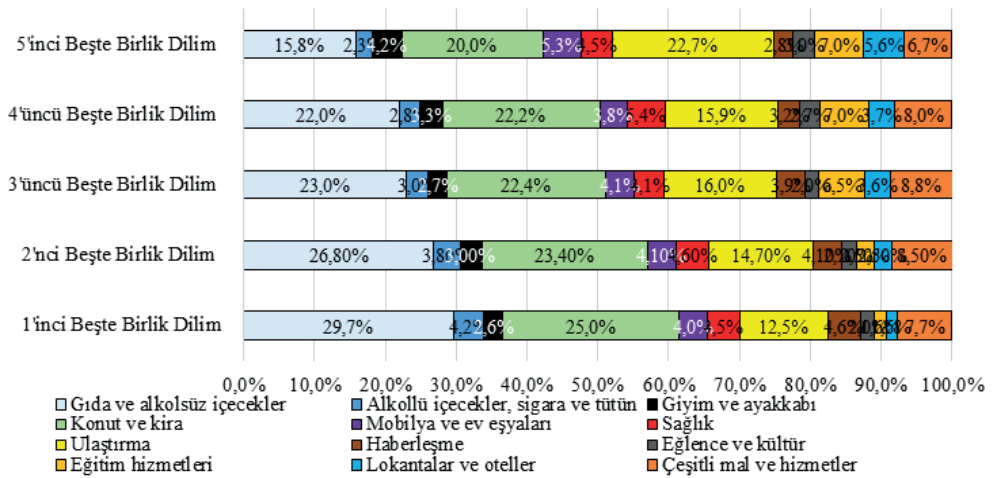
sekken, düşük gelirli hanehalklarına bu gibi faaliyetler için harca­yabilecekleri çok az gelir kalmaktadır.

Sanitasyon hizmetlerine erişim neredeyse evrenseldir, ancak aynı durum diğer ev eşyaları, arabalar ve bilgisayarlar için geçerli değildir (Tablo 2.1). KTt'de hem yoksul hem de yoksul olmayan hanehalkları iyi temizlik ve yıkanma tesislerine sahip olduklarını bildirmektedir ve neredeyse evrensel ölçüde erişime sahiptirler. Bununla birlikte, klima ve bulaşık makinesi gibi

diğer ekipmanların yanı sıra araba ve bilgisayar sahipliğine bakıldığında keskin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Yoksul hanehalkları arasında araba ve bilgisayar sahipliği çok daha düşüktür; yoksulların yüzde 67'si araba ve yüzde 36'sı bilgisayar sahibiyken, yoksul olmayan hanelerde bu oranlar sırasıyla yüzde 83 ve yüzde 59'dur. İnternete erişim yoksul ve yoksul olmayan haneler arasında benzer düzeylerde­dir.

Yoksul hanehalkları, yoksul olmayan hanehalklarına göre daha az varlığa sahiptir (Tablo

Şekil 2.12 KTt'de hanehalklarının tüketim kalıpları, 2022

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları. Ondalık dilimler tüketim harcamaları kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2.1 KTt'de hizmetlere erişim ve varlık sahipliği, 2022

	Toplam	Yoksul	Yoksul Olmayan
Konut Sahipliği			
Sahip	59%	30%	67%
Kiracı	38%	68%	30%
Konaklayıcı	3%	2%	3%
Mal ve Hizmetler			
Ev içinde tuvalet	99%	98%	100%
Ev içinde duş	100%	100%	100%
Bilgisayar	54%	36%	59%
İnternet	92%	92%	92%
Araba	79%	67%	83%
Bulaşık Makinesi	72%	55%	75%
Çamaşır Makinesi	99%	99%	99%
Klima	80%	66%	83%

Kaynak: KTt 2022 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine dayalı olarak Dünya Bankası personeli hesaplamaları. Yoksulluk, eşdeğer harcanabilir medyan gelirin yüzde 50'sinden daha azına sahip olan kişilerin payı olarak hesaplanmaktadır.

2.1). Yoksulların varlık sahibi olma ve hizmetlere erişme olasılığı yoksul olmayan hanehalklarına göre önemli ölçüde daha düşüktür. Yoksulların sadece yüzde 30'u yaşadıkları evlere sahipken, bu oran yoksul olmayan hanehalkları arasında yüzde 67'dir.

2.3 Kanıta Dayalı Politika Oluşturma Nasıl Güçlendirilebilir?

KTt'de kanıta dayalı politika oluşturmayı güçlendirmek için üç yönlü bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. KTt'nin kit kaynakları daha etkin bir şekilde tahsis etmesi, temel ekonomik ve sosyal göstergeleri izlemesi ve böylelikle hanehalkları arasındaki kırılma noktalarını azaltması için veri kullanımı özellikle önemlidir. KT ekonomisi son on yıllık dönemde çok sayıda kriz yaşamıştır, ancak o dönemde politika yapıcılar bu krizlerin ekonomi, hanehalkları ve şirketler üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve doğru politika müdahalelerini tasarlamak için sadece sınırlı araçlara sahipti. Geleceğe dönük olarak, veri toplama uygulamalarının geliştirilmesi, politika oluşturmada veri kullanımının teşvik edilmesi ve veri okuryazarlığına yatırım yapılması, genel kanıta dayalı politika oluşturmayı güçlendirmek için ihtiyaç duyulan üç önemli eylemdir.

1. Veri toplama uygulamalarının geliştirilmesi

- Veri toplama için sürekli ve istikrarlı finansman tahsis edilmesi*– İstatistiksel bir program oluşturmak ve veri toplama faaliyetleri için sürekli finansman sağlamak, istikrarlı bir veri üretim sisteminin geliştirilmesi için çok önemlidir.
- İstatistiksel ve teknik yeterliliğe yatırım yapılması*– Verilerin kapsamlı bir şekilde toplanması, analizi ve dağıtımı için gerekli altyapı ve olanakların güçlendirilmesi.
- Veri bütünlüğünü korumaya yönelik mevzuatın çıkarılması* – 'Kamu' verilerinin toplanmasının gizli olmasının ve veri güvenliğini ve etik kullanımı garanti altına alacak politikalarla korunmasının sağlanması.

2. Politika oluşturmada veri kullanımının teşvik edilmesi

- Veri paylaşımı ve veri toplama konusunda işbirliğinin teşvik edilmesi* – KTt'deki farklı daireler ve kurumlar arasında veri paylaşımına ve veri toplamaya yönelik mekanizmaların oluşturulması.

- b. *KTt'de yerel idare tarafından politika oluşturma sürecinde veri kullanımının teşvik edilmesi* – Hesap verebilirliğin ve bilgi ve birikime erişimin artırılması yoluyla bireylerin bilgiye dayalı kararlar almalarına olanak sağlanması.
- c. *KT ve KR toplulukları arasındaki ekonomik entegrasyona yönelik girişimleri desteklemek amacıyla veri kullanımının teşvik edilmesi* – Veri toplamaya yönelik mekanizmaların oluşturulması ve iki toplum arasındaki ekonomik entegrasyonun derinleştirilmesine yönelik ilerlemenin izlenmesi ve değerlendirilmesi.

3. Veri okuryazarlığına yatırım yapılması

- a. *Halkın verilerle etkileşiminin artırılması* – Bireylerin, şirketlerin, sivil toplumun ve kuruluşların verileri etkin bir şekilde anlamalarının ve kullanmalarının teşvik edilmesi ve sağlanması.
- b. *Halkın veri kalitesine güveninin tesis edilmesi* – Verilerin tüm paydaşlar için erişilebilir ve anlaşılır olmasını sağlarken aynı zamanda verilerin doğruluğunun güvence altına alınması.
- c. *Verilere ve kanıtlara dayalı olarak ekonomik entegrasyonun faydaları konusunda farkındalığın artırılması* – Güvenilir verilerin kullanılması şeffaflığı ve güvenilirliği artırarak yeniden birleşme sürecine dahil olan taraflar arasında güveni teşvik eder.

Notlar

A series of horizontal dotted lines for taking notes.

**Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir**

WORLD BANK GROUP

İrtibat Kişisi: Goran Tinjic, Güney Avrupa Program Yöneticisi, gtinjic@worldbank.org